

ISSN 2523-4552
DOI 10.34015

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

№ 3(29)/2024

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

**Індексується в міжнародній наукометричній базі даних
Index Copernicus International Journal Master List (Польща)**

3(29), 2024

**Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2024**

**ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ
АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2024/№ 3(29)**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»

ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.

УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
18 ЧЕРВНЯ 2024 РОКУ, №8.

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО **КАТЕГОРІЇ «Б»** ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З
ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ № 1643.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (**заступник голови редакційної колегії**)

Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батиргарєєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор з науково-педагогічної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Россіхін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробачення»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинські, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперника в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний за випуск: кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник **Голубов А. Є.**

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraїni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penitī asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Адреса редакції:

вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,

тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net

www.visnykpau.com

BULLETIN

OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

**Indexed in the Index Copernicus International
Journals Master List (Poland)**

3(29), 2024

**Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2024**

BULLETIN OF THE PENITENTIARY

SCIENTIFIC JOURNAL

ASSOCIATION OF UKRAINE 2024/№ 1(27)

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 ПП DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON JUNE 18, 2024, N8

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE **CATEGORY "B"** LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 1643 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF DECEMBER 28, 2019

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (**Head of the Editorial Board**)

A. Stepaniuk, Doctor of Law, Prof., Head of department of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine (**Vice Head of the Editorial Board**).

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andrieev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Vice-President for Research and Education of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chénstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Responsible for release: Candidate of legal sciences, Senior researcher **A. Holubov**.

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraïni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit. i asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Address of Editorial Board:

2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035,

tel. 067 174 92 01 E-mail:

visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.3.01

УДК 349.3

*Яворська Н. О.,
доктор філософії з галузі «Право»
ORCID: 0000-0002-1721-0886*

МІСЦЕ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В СИСТЕМІ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена з'ясуванню місця соціальної функції держави в системі функцій сучасної держави. На підставі критичного аналізу сутнісного змісту соціальної функції сучасної держави доводиться, що для цієї функції держави характерним можна вважати наступне: регулюється та визначається чинним законодавством; є систематичним і цілеспрямованим впливом (переважно суб'єктів владних повноважень) на суспільні відносини (і сторін цих відносин) у соціальній сфері; пов'язується із реалізацією соціально орієнтованих завдань держави; передбачає власне динамічне відображення в об'єктивній дійсності, що досягається шляхом її реалізації відповідним колом суб'єктів; динамічний вираз об'єктивується у конкретних формах, а також з використанням певних способів та із застосуванням конкретних засобів здійснення дій та прийняття управлінських рішень в соціальній сфері. У контексті концепції поділу функцій держави на основні та додаткові, автором обґрунтовується позиція, що конкретизація місця соціальної функції держави у системі функцій держави безпосереднім чином залежить від того, на якому етапі свого розвитку перебуває держава. При цьому в сучасній соціальній державі прогресивного типу соціальна функція є основною функцією такої держави, а також такою, що корелює всі функції такої соціальної держави. Натомість у сучасній Україні, яка є соціальною державою згідно Конституції, проте, в дійсності не в повній мірі може відповідати усім ознаками сучасної соціальної держави прогресивного типу. Для вирішення проблеми неоднозначності визначення місця соціальної функції держави пропонується враховувати динаміку незворотної десоціалізації політики держави, що спостерігається останнє десятиріччя, а разом із тим – розширення обсягів впливу держави на соціальну сферу. З огляду на це, у висновках до статті зауважується, що попри формальне визнання соціальної функції держави як однієї з провідних функцій держави, в дійсності її фактичне місце в системі функцій держави є другорядним у порівнянні з такими функціями держави як оборонна, правоохоронна, а також економічна функції.

Keywords: *гарантії соціальної безпеки, десоціалізація соціальної політики, соціальна функція, соціальне право, соціальний захист, функції держави.*

Постановка проблеми. Сучасна соціальна держава є одним із ключових досягнень цивілізації, що відображає визнання державою і суспільством кожної людини, її життя і здоров'я як найвищої соціальної цінності, а також мірила розвитку держави, як «держави загального добробуту». Саме у соціальній державі органи публічної служби та їх посадові особи здійснюють соціально орієнтовані дії та приймають про-соціальні рішення, які є частиною широкої стратегії забезпечення соціальної безпеки держави, а отже – формування умови для соціальної захищеності громадян. При цьому важливо враховувати той факт, що сучасна соціальна держава здатна повноцінно реалізувати свою місію лише тоді, коли вона водночас є правовою та демократичною. Саме наявність таких основоположних ознак дозволяє їй правильно визначати соціальну функцію, розглядаючи її завдання в якості пріоритетних завдань функціонування держави.

Разом з тим, слід зазначити, що соціальна функція будь-якої сучасної держави займає особливе місце в системі її функцій, і її значущість може змінюватись в залежності від типу держави, міри її розвитку, конкретно-історичних умов функціонування держави тощо. Виходячи з цього виникає потреба в комплексному осмисленні місця соціальної функції в системі функцій сучасної держави, а особливо в тих державах, які конституційно проголошуються соціальними (зокрема, в Україні). Крім того, важливість цього питання обумовлена також тим, що попри значущість соціальної функції держави, питання ролі та місця соціальної функції у загальній структурі

функцій держави досі не отримали належної уваги у наукових дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи наявну наукову літературу можемо помітити низку наукових праць українських учених, в яких розкривались ті чи інші аспекти функцій держави загалом та окремі аспекти соціальної функції, зокрема, серед яких: І. В. Арістова, В. В. Вашкович, Д. С. Гвасалія, В. В. Гладкий, О. Ф. Данич, М. В. Дзевелюк, А. Б. Дмитрик, О. М. Ілюшик, Е. Л. Ковалюмнус, В. В. Пузанова, Г. О. Яковлева та ін. науковці. Отже, можемо констатувати, що ученими вироблено значне теоретичне підґрунтя для формулювання наукової думки про місце соціальної функції держави в системі її функцій, що є теоретичним та практичним питанням, котре потребує комплексного вирішення.

Постановка завдання. Відтак, метою статті є з'ясування місця соціальної функції держави в системі функцій сучасної соціальної, правової та демократичної держави. Досягнення поставленої мети можливе шляхом виконання наступних завдань: 1) сформулювати загальне визначення поняття «соціальна функція держави» та окреслити ключові риси цієї функції; 2) проаналізувати актуальну теорію функцій держави та підходи учених до розуміння місця соціальної функції держави в системі таких функцій; 3) обґрунтувати позицію щодо місця соціальної функції держави в системі функцій сучасної держави.

Виклад основного матеріалу. Критично аналізуючи сутнісний зміст соціальної функції сучасної

держави доходимо думки, що під нею в цілому слід розуміти основний та цілеспрямований, комплексний напрям публічно-владного впливу держави (діяльності органів публічної служби та їх посадових осіб, які в силу своєї компетенції реалізують цю функцію держави) на суспільні відносини в соціальній сфері (так само й на учасників цих відносин), що обумовлений нормативно визначеними та узгодженими з правовими принципами соціальними завданнями держави та здійснюється суб'єктами реалізації соціальної функції держави у певних формах і за допомогою певних методів, засобів, метою чого є забезпечення у державі належного рівня соціальної безпеки людини і громадянина. Тобто, для цієї функції держави характерним можна вважати наступне: 1) соціальна функція держави регулюється та визначається чинним законодавством України, що забезпечує узгодженість дій та рішень, що об'єктивують цю функцію держави, вимогам принципу законності, що відображено у ч. 2 ст. 19 Основного Закону України; 2) соціальна функція держави є систематичним і цілеспрямованим впливом на суспільні відносини (і сторін цих відносин) у соціальній сфері, який здійснюється внаслідок здійснення дій та прийняття рішень суб'єктами владних повноважень в означеній сфері; 3) соціальна функція держави, будучи цілеспрямованим впливом на суспільні відносини (та їх учасників) у соціальній сфері, також пов'язується із реалізацією соціально орієнтованих завдань держави, виконання яких дозволяє суб'єктам реалізації соціальної функції держави досягати мети цієї функції;

4) соціальна функція держави передбачає її динамічне відображення в об'єктивній дійсності, що досягається шляхом її реалізації відповідним колом суб'єктів; 5) динамічний вираз в об'єктивній дійсності соціальної функції здійснюється у конкретних формах, а також з використанням певних способів та із застосуванням конкретних засобів здійснення дій та прийняття рішень, які вирішують ті чи інші завдання реалізації соціальної функції держави.

Враховуючи викладене можемо перейти до осмислення місця соціальної функції держави в системі функцій держави, що є питанням, вирішенню якого має передувати також аналіз поточної теорії функцій держави. З цього приводу зауважимо, що в теорії функції держави відповідні функції наразі поділяються на основні (мінімальні) та додаткові. Аналізуючи сутнісний зміст мінімальних (базових) функцій держави М. В. Дзевелюк зауважує, що їх ідея «безпосередньо пов'язана з тим, що такі функції є онтологічно визначеними, тобто їх існування й реалізація впливають з того, чим саме є держава для суспільства, а тому відмова від реалізації таких функцій веде до критичного послаблення державності й втрати нею своєї субстантивної основи» [1, с. 116]. До таких функцій науковець відносить: «оборонну функцію, правоохоронну функцію, економічну функцію та функцію підтримання зовнішніх зв'язків» [1, с. 97]. Додаткові функції сучасної держави розуміються в якості «результату розширення меж соціальних очікувань від держави» [1, с. 116-117] та охоплюють класичну додаткову функцію – соціальну функцію, а також інформаційну,

екологічну та міграційну функції держави [1, с. 116-132].

Поряд із тим, із зазначеним підходом наразі не можна погодитись у повній мірі, адже вже навіть ученими-економістами визнається той факт, що соціальна функція держави сьогодні набуває все більшого значення [2, с. 7]. У свою чергу юрист-трудолик Г. О. Яковлева вважає, що соціальна функція держави – це «ключова та первинна функція держави» [3, с. 19]. З вказаним слід погодитись у повній мірі, адже в сучасному світі нарощує все більших оборотів тенденція захисту прав та інтересів людини, а тому всі розвинені сучасні країни прагнуть до здійснення соціальної діяльності.

Схожої позиції дотримуються А. Б. Дмитрик і О. М. Ілюшик, зауважуючи, що «нині соціальній функції належить пріоритетне місце в системі внутрішніх функцій держави, оскільки головним її завданням є створення умов для гідного життя людини в суспільстві. Саме особливе значення в забезпеченні життєдіяльності людей визначає особливе становище соціальної функції, яка реалізується через соціальні права» [4, с. 9]. О. Ф. Данич, вказуючи на те, що «у діяльності держави соціальна функція має посідати чи не найголовніше місце», обґрунтовує цю позицію тим, що «за її допомогою, по-перше, створюються гідні умови життя кожній людині, а також забезпечується громадська злагода; по-друге, здійснюється соціальний захист безробітних, літніх, інвалідів, багатодітних родин, сиріт, дітей у неповних родинах, а в умовах міжнародних конфліктів – біженців і вимушених переселенців; по-третє, відбувається зміцнення соціальної

справедливості і солідарності в суспільстві, а також демократичного ладу, що охороняє індивіда» [5, с. 156].

У цьому контексті важливо враховувати, що сьогодні дії (рішення), які здійснюються (приймаються) органами публічної служби та їх посадовими особами, та виражають собою функціонування держави, пріоритетно орієнтовані на забезпечення соціального благополуччя громадян, що пояснює зростаюче значення соціальної функції як пріоритетної функції сучасної держави, що не формально, а насправді прагне побудувати державу загального добробуту. Разом із тим слід визнати, що в сучасних умовах, які характеризуються множиною кризових явищ, державам складно відповідати стандартам соціальної держави повною мірою. На цю обставину звертає увагу й В. В. Гладкий, наголошуючи, що означений стан справ свідчить про те, що далеко не всі країни в дійсності можуть повноцінно реалізувати соціальні завдання на практиці. Однак, незважаючи на це, сучасні держави переважно відносять себе до соціальних, оскільки в сучасному світі переважає думка, що саме соціальні держави уособлюють сучасні цивілізовані країни. Такі держави зуміли вибрати оптимальні моделі взаємодії «держава-суспільство-людина» та «держава-людина», які, з одного боку, сприяють загальному соціальному благополуччю (тобто, формують умови соціальної захищеності громадян), а з іншого – зміцнюють національну безпеку завдяки більш конструктивним суспільним взаємовідносинам. У межах цієї логіки несоціальні держави «дорівнюють» нецивілізованим

державам, таким державам, які не визнають людину вищою соціальною цінністю, підтверджуючи цю позицію в своїй діяльності [6, с. 38]. Таким чином, слід погодитись із тим, що:

1) «соціальна функція держави не є органічним напрямом діяльності держави і виникає на певному етапі її історичного розвитку» [7, с. 7]. Зокрема, І. В. Арістова вважає, що «виникнення соціальної функції держави – це об'єктивна закономірність державного розвитку, своєрідна реакція на новітні процеси суспільної еволюції пов'язана з проблемами людського існування в умовах вільної, ринкової економіки» [8, с. 19];

2) «історія виникнення соціальної функції держави – це об'єктивна закономірність державного розвитку, своєрідна реакція на новітні процеси суспільної еволюції» [9, с. 45].

Зважаючи на викладене можемо дійти думки, що конкретизація місця соціальної функції держави у системі функцій держави безпосереднім чином залежить від того, на якому етапі свого розвитку перебуває держава, місце соціальної функції в структурі функцій якої визначається. Відтак, якщо мова йде про соціальну державу, як таку, то соціальна функція в цій державі віднесена до групи мінімальних функцій, без виконання яких така держава не може вважатись соціальною. Більш того, О. Ф. Данич зазначає, що в соціальних державах соціальна функція своїм змістом пронизує усі інші її функції: «функції сучасної держави повинні мати соціальну спрямованість, кожна з її основних чи неосновних функцій тією чи іншою мірою повинна мати соціальну складову. Однак соціальна

функція держави передбачає насамперед організацію ефективного управління у сфері соціального захисту населення, в організації соціальної допомоги населенню. Для цього мають бути створені спеціальні державні та муніципальні органи, безпосередні повноваження яких спрямовані на реалізацію соціальної функції держави» [5, с. 155]. В той же час, у державах, які не є соціальними (чи лише декларують себе в якості соціальних, а в дійсності виконання ними соціальної функції є фрагментарним процесом або ж постійним процесом, проте, виконання державою відповідної діяльності не призводить до бажаного соціального ефекту), соціальна функція є структурним елементом групи додаткових функцій.

Що ж стосується саме України, яка, з одного боку, є соціальною державою (у відповідності до Основного Закону), а з іншого боку, як ми вже зазначали, не є такою у фактичній дійсності, то з цього приводу слід зауважити, що аналіз місця соціальної функції держави в структурі її функцій вказує на існування відповідного дисонансу в Україні не лише в межах порівняння норми та її реалізації, але й в контексті відображення соціальної функції у законодавстві та реалізації цієї функції. Цей «дисонанс» виявляється у тому, що в нашій державі за останні роки:

1) простежується тенденція до повсюдної десоціалізації України, що найбільш помітно у низці аспектів функціонування держави, пов'язаних із забезпеченням соціальної безпеки держави. Це вказує на відступ виконавців соціальної та інших функцій держави від сучасної концепції соціальної держави. Так, зокрема,

В. В. Пузанова справедливо вказує на те, що в Україні гуманістична складова сучасного трудового права поступово пригнічується поширенням ідеології меркантицентризму, що перетворює трудове право України суто на інструмент регулювання ринку праці, в рамках чого виробнича функція цієї галузі права істотно переважає над соціальною. На думку української вченої, сьогодні ми спостерігаємо трансформацію трудового права на право ринку праці, що є дисгармонійним трудовим правом, яке внаслідок відмови від гуманістичної основи (в регулюванні сфері праці та правореалізації в цій сфері) деградувало до рівня фабричного (заводського) права [10, с. 278]. У зв'язку з цим Е. Л. Ковалюмнус справедливо зауважує, що пріоритетний розвиток інститутів захисту трудових та соціальних прав людини здатний зупинити процес де-соціалізації трудової сфери в Україні [11, с. 43-44, 156]. Іншими словами: а) зупинення тенденції де-соціалізації держави потребує активних дій держави, що охоплені її соціальною функцією; б) ігнорування цієї потреби призведе до того, що Україна з держави, яка прагне бути дійсно соціальною державою, стане несоціальною державою;

2) розширюються обсяги впливу держави на соціальну сферу. О. Ф. Данич констатує, що «за останні десятиліття соціальна функція держави зазнала суттєвої модифікації. Слід констатувати, що нині вона розповсюджується вже не лише на систему соціального забезпечення та соціального страхування, а й на сімейну і житлову політику, освіту, культуру, інформаційні відносини тощо. Така суттєва модифікація

соціальної функції держави пов'язана передусім з ускладненням взаємовідносин та взаємозв'язків в системі “держава–суспільство–людина”, яка на сьогодні вже не може розглядатися спрощено, оскільки повинна враховувати всю систему конституційних прав і свобод особи» [5, с. 153].

Підсумовуючи викладене, можна дійти закономірного висновку, що місце соціальної функції у системі функцій сучасної держави залишається неоднозначним і супроводжується низкою протиріч. Це пояснюється, перш за все, такими факторами:

1) Україна на конституційному рівні визначається як держава, котра є соціальною. В силу того, що Конституція України має статус Основного Закону та пряму дію, нормативно-правове (власне, також і інституційне) забезпечення соціальної функції держави набуває значення правового інструменту, що сприяє втіленню ідеї соціальної держави (як «держави загального добробуту») у різних аспектах буття суспільства та держави. Соціальна функція таким чином виступає засобом об'єктивізації конституційного статусу України як соціальної держави, формуючи відповідний набір соціально-правових зобов'язань, а також відображаючи позитивні очікування Українського народу щодо забезпечення державою соціального добробуту громадян;

2) реалізація соціальної функції держави здійснюється в умовах множини соціально-економічних, політичних та інших кризових явищ національного, регіонального та глобального характеру. У відповідних умовах Україна, як і низка

інших держав, опиняються у стані об'єктивної обмеженості фактичної здатності повністю виконувати роль «держави загального добробуту». Зокрема, держава, перебуваючи в таких умовах, у процесі забезпечення сталого соціального порядку приділяє першочергову увагу (що важливо в умовах обмежених ресурсів) забезпеченню національної безпеки та обороноздатності, підтримці публічного порядку, реалізації антикризових стратегій стабілізації економіки держави тощо.

Висновки. Враховуючи зазначені фактори, можна зробити висновок, що, незважаючи на формальне

визнання соціальної функції держави як однієї з провідних функцій держави (як базової функції сучасної правової та демократичної держави), її фактичне місце в системі функцій держави є другорядним у порівнянні з такими функціями держави як оборонна, правоохоронна, а також економічна функції. Отже, в реальній дійсності пріоритет реалізації соціальної функції держави поступається іншим функціям, що зумовлено особливостями поточної ситуації та об'єктивною необхідністю спрямовувати ресурси на подолання критичних проблем, що стоять перед державою та суспільством.

Список використаних джерел

1. Дзевелюк М. В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2017. 209 с.
2. Гальчинський А. С. Світ розвертається ліворуч – у бік людини. *Дзеркало тижня*. 2016. № 40. С. 7.
3. Яковлева Г. О. Суб'єкти права соціального забезпечення : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2019. 434 с.
4. Дмитрик А. Б., Ілюшик О. М. Соціальна функція і системі функцій держави. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Юридичні науки*. 2020. № 2 (113). С. 8-12.
5. Данич О. Ф. Соціальна функція держави в контексті забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини. *Альманах права*. 2014. Вип. 5. С. 152-158.
6. Гладкий В. В. Основні ознаки європейських цінностей. *Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції*: матеріали (м. Суми, 28-29 травня 2021 р.). Суми : СумДУ, 2021. С. 35-41. doi:10.5281/zenodo.5233633.
7. Вашкович В. В. Адміністративно-правове забезпечення волонтерства як складова соціальної функції держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2018. 19 с.
8. Арістова І. В. Соціальна функція держави як визначальна категорія права соціального забезпечення України. *Форум права*. 2006. № 2. С. 18-21.
9. Гвасалія Д. С. Соціальна функція держави та її складові. *Економіка і регіон*. 2011. № 2 (29). С. 42-46.
10. Пузанова В. В. Вияв гуманізму у випадках припинення трудових правовідносин. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі* : матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 18 квітня 2019 р.). Житомир: ЖНАЕУ, 2019. С. 278-280.
11. Ковальюмнус Е. Л. Правовий механізм захисту трудових та соціальних прав суддів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2021. 220 с.

Yavorska N., Ph. D. (Law)

ORCID: 0000-0002-1721-0886

The place of the social function of the state in the system of state functions

This article examines the position of the social function of the state within the contemporary state's system of functions. Through a critical analysis of the essential content of the modern state's social function, several defining characteristics are identified. These include its regulation and determination by current legislation, as well as its role as a systematic and purposeful influence – primarily on the part of public authorities – on social relations and their participants in the social field. Additionally, the social function relates directly to the state's socially oriented tasks and exhibits a dynamic presence in objective reality, achieved through implementation by a designated range of actors. It is further noted that the dynamic expression of this function becomes objectified through specific forms, methods, and means of taking action and making managerial decisions in the social domain. In light of these considerations, the author concludes that, within the modern conceptual framework of categorizing state functions into primary and supplementary, the precise position of the social function depends on the state's current stage of development. In a modern, progressive welfare state, the social function emerges as the principal function, influencing all other functions – both primary and secondary – of such a state. However, the article highlights significant challenges in determining the place of the social function in contemporary Ukraine. While the Constitution formally proclaims Ukraine as a welfare state, the country cannot fully align with the attributes of a modern, progressive welfare state. To address this ambiguity, it is recommended to consider the dynamics of irreversible “desocialization” in state policy observed over the past decade, as well as the concurrent expansion of state influence in the social domain. In conclusion, although the social function is formally recognized as one of the state's leading functions, in practice – specifically within the Ukrainian context – its actual position in the state's functional hierarchy remains secondary to such functions as defense, law enforcement, and economic functions.

Keywords: guarantees of social security, desocialization of social policy, social function, social law, social protection, functions of the state.

Ключові слова: мода, право моди, модна індустрія, інтелектуальна власність, промисловий дизайн, авторські права.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.3.02

УДК 343.9

Кріцак І. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
і кримінології навчально-наукового
інституту №1 Харківського
національного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3530-4269*

РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ОРІЄНТИРИ У СВІТЛІ ДУХОВНО-ЦІННІСНОГО ПІДХОДУ

На сьогодні у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського налічується понад 1 тис. наукових статей присвячених безпосередньо пенітенціарним установам та їхній діяльності, установам виконання покарань, що потребують свого окремого перечитування та відповідного наукового аналізу. Варто сказати, що це не багато, а тому окреслена сфера наукової діяльності потребує особливої актуалізації.

Духовно-ціннісний підхід у науці є надзвичайно важливим, адже під його призвою можна здійснювати широкий спектр перечитування наукових статей, коли шляхом міждисциплінарності, вдасться формувати/виробляти політику держави у тій чи іншій галузі/сфері. Вишукуватимуться важливі аспекти державної політики, закордонного досвіду, вироблятимуться науково-методичні рекомендації та механізми за допомогою яких можна багато чого змінити як в теорії, так і на практиці, в реальному житті. Особлива увага в даній статті з допомогою міждисциплінарного методу наукового дослідження акцентована на: виробленні нового методологічного інструментарію дослідження пенітенціарної системи України; необхідності вдосконалення правових механізмів функціонування пенітенціарної системи України, а саме викривач катувань та інших видів неналежного поводження у пенітенціарній системі України; рецидиві у пенітенціарних установах; закордонному досвіді функціонування пенітенціарних установ на прикладі таких країн, як США, Італія, Великобританія; підсиленні персоналу пенітенціарних установ духовно-ціннісною та компетентнісною складовою з необхідністю подальшого позитивного впливу на осіб, які відбувають покарання; коучингу, як інноваційній технології формування психофізичної компетентності пенітенціарного персоналу; питанням розвитку пенітенціарної системи України у недалекому майбутньому шляхом створення приватних в'язниць; підпорядкуван-

ню пенітенціарних установ МВС України; рекомендаціям корисних наукових статей для студентських/курсантських колективів, науково-педагогічних працівників тощо.

Ключові слова: духовно-ціннісний підхід, наукометричний/міждисциплінарний підхід, пенітенціарна політика, викривач катувань, рецидив, США, Італія, Великобританія, коучинг, приватні в'язниці, МВС.

«Бо я голодував, і ви дали мені їсти; мав спрагу, і ви мене напоїли; чужинцем був, і ви мене прийняли; нагий, і ви мене одягли; хворий, і ви навідались до мене; у тюрмі був, і ви прийшли до мене». «Взалка́хся бо, и да́сте Ми я́сти, возжада́хся, и напо́йте Мя, стра́нен бех, и введе́сте Мене́, Наг, и оде́ясте Мя, бо́лен, и посеті́сте Мене́, в темни́це бех, и прииде́сте ко Мне» (Мф.25:35-36).

Постановка проблеми. Досягнувши високого рівня розвитку високоморальне демократичне суспільство починає прагнути поліпшити життя не лише серед пересічних верств населення, але і в тих сферах життя, які зазвичай приховані від загального погляду (в'язниці, психіатричні лікарні тощо). Соціальна сутність людини та її розум неодмінно підказує їй виказати співчуття собі подібним, проявити до них турботу, не дивлячись на різного роду девіації. Ці наміри продиктовані як моральними чинниками, так і спонуками утилітаристського спрямування, зокрема сподіваннями на виправлення й перевиховання злочинця. Кожна країна має специфічну історію, власне законодавство, особливий менталітет, водночас не можна полишати остеронь й дослідження закордонного досвіду, який є надзвичайно корисним та конструктивним в умовах реформування пенітенціарної системи України, яка твердо стоїть на шляху сприйняття та утвердження загальноєвропейських цінностей [1, с. 30]. Критичне осмислення і використання передового пенітенціарного європейського досвіду, безсумнівно, прискорить процес реформуван-

ня кримінально-виконавчої системи України й сприятиме її наближенню до міжнародних стандартів. Відтак, одним з головних напрямків реформування української пенітенціарної системи мають бути прогресивні зміни застарілої системи установ виконання покарань з урахуванням позитивного закордонного досвіду. Однак застосовувати його необхідно з урахуванням економічних, політичних, культурних та інших особливостей держав, традицій і менталітету громадян [2, с. 37].

Загалом, міждисциплінарний/наукометричний та духовно-ціннісний метод та підхід у дослідженні багатьох проблем кримінально-виконавчого права, Кримінально-виконавчого Кодексу (КВК) та ефективної діяльності пенітенціарних установ може принести багато корисних мотивів та результатів у здійсненні активної наукової діяльності в окресленій сфері або читанні лекційних та семінарських занять тощо. Так, кримінально-виконавче право, кримінологія читається чи не у всіх закладах вищої освіти (ЗВО), в тому числі й Пенітенціарній академії України, де здійснюється підготовка фахівців за спеціальністю 081 «Пра-

во», 262 «Правоохоронна діяльність» та 053 «Психологія» тощо. Через величезні потоки інформації будь-який науковий матеріал потребує своєї актуалізації та нового осмислення. Дана наукова стаття є першою спробою своїх можливостей у кримінально-виконавчій сфері, особливо що стосується фахового видання Вісника Пенітенціарної асоціації України. Водночас, найближчим часом побачать світ такі наукові тези за авторством І. В. Кріцака: «Покаяння, як основа кримінально-виконавчої політики з позицій кримінотеології», «Необхідність запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, які так чи інакше займалися питаннями вдосконалення функціонування пенітенціарних установ та кримінально-виконавчої сфери й загалом справили на нас особливий вплив щодо продукування наукових праць в окресленому напрямку слід назвати О. М. Бандурку, А. Ф. Зелінського, І. В. Штанька, Є. Ю. Бараша, В. В. Голіну, О. М. Джужу, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, та багатьох інших. Наукові праці В. О. Навроцького, І. Г. Богатирьова, О. Г. Ткаченко, М. В. Пузиревського, А. М. Сікуна, В. В. Крижної, Б. М. Телефанко, Ю. П. Крисюка, М. М. Яцишина, О. М. Литвака, М. С. Пузирьова Ю. А. Паскевської, І. В. Озерського, В. Аніщенко, В. Сорокопуда, І. Ткаченка, Д. В. Ягунова, Т. В. Мельничука, В. А. Мелюхова, К. Муравйова безпосередньо закладені в основу написання даної наукової статті. Ретельне перечитування праць таких вчених дало стимул та бачення систематизації, що вилилось у дану наукову працю.

Постановка завдання. Метою статті є необхідність розвитку духовно-ціннісної концепції праворозуміння, її розроблення і впровадження у найрізноманітніших сферах людської діяльності, в тому числі й активна практична реалізація в установах виконання покарань. Цей шлях в умовах російсько-української війни дасть снагу щоразу виробляти нову якість та кількість наукових праць, що неодмінно формуватимуть наукову доктрину, а згодом і законодавче поле української держави тощо.

Ставимо перед собою також основні завдання при написанні даної наукової праці з допомогою міждисциплінарного методу наукового дослідження, а саме: вироблення та вдосконалення нового методологічного інструментарію дослідження пенітенціарної системи України; необхідність вдосконалення правових механізмів функціонування пенітенціарної системи України, а саме – викривач катувань та інших видів неналежного поводження у пенітенціарній системі України; рецидив у пенітенціарних установах; - закордонному досвіду функціонування пенітенціарних установ на прикладі таких країн, як США, Італія, Великобританія; підсиленню персоналу пенітенціарних установ духовно-ціннісною та компетентною складовою з необхідністю подальшого позитивного впливу на осіб, які відбувають покарання; коучингу, як інноваційній технології формування психофізичної компетентності пенітенціарного персоналу; питанням розвитку пенітенціарної системи України у недалекому майбутньому шляхом створення приватних в'язниць; перспективі підпорядку-

ванню пенітенціарних установ – МВС України; рекомендаціям цікавих та корисних наукових статей для студентських/курсантських колективів, науково-педагогічних працівників та широкого кола зацікавлених осіб тощо.

**Виклад основного матеріалу.
Про відсутність методологічно-го інструментарію дослідження пенітенціарної системи України.**

І. Г. Богатирьов, О. Г. Ткаченко наголошують, що українські вчені наукової школи «Інтелект» розгорнули на пенітенціарному форумі 2024 року наукову дискусію і дійшли висновку, що відсутність методологічного інструментарію дослідження в такій важливій для держави галузі, якою є пенітенціарна система, неприпустима. Ба більше, методологія дослідження пенітенціарної системи України спроможна розширити горизонти наукового пошуку в інших галузях кримінального, адміністративного, кримінально-процесуального права, адже саме ці науки постійно кореспондуються через призму виконання/відбування покарань у місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації [3, с. 37].

Так, найближчим часом постає питання перед Міністерством юстиції України з розроблення, постійного вдосконалення та реалізації Стратегії реформування (розвитку) пенітенціарної системи на найближчі роки. Вважаємо що створення науково-дослідного інноваційного пенітенціарного наукометричного центру із дослідження багатьох проблем, які безпосередньо стосуються установ виконання покарань, зможе принести добротні результати. Тут необхідно створювати

тік-ток, ютуб канали, вести сторінки в ютуб та різного роду соціальних мережах, месенджерах, з тим, які питання слід першочергово вирішувати для засуджених, щоб після відбування покарання вони знову не вчинили правопорушення, не стали на протизаконний шлях та не потрапили, не повернулися за ґрати.

Українська пенітенціарна та ювенальна політика потребує суттєвого вдосконалення на засадах духовно-ціннісних основ українського суспільства. Потрібен комплекс інноваційних міждисциплінарних винахідницьких методів на засадах щоденної наукової аналітики, що дадуть змогу порушувати важливі питання пенітенціарної системи України. Скажемо, що велика робота сьогодні проводиться Пенітенціарною академією України з актуалізації багатьох наукових проблем, особливо що стосується проведення науково-практичних конференцій. Вважаємо, що створення відповідного наукометричного дослідницького центру при Академії та хоча б по одному науковому співробітнику – представнику у практичних підрозділах принесе відповідні результати. Установами виконання покарань треба жити/мислити ними щоденно, щоб щось змінити у кращу сторону. Лише безпосереднє щоденне перебування серед колективу та бажання продукування наукових праць може дати винаходи та відкриття. Майбутнє української держави за наукою і коли ми це зрозуміємо, коли щодня продукуватимемо прогресивні ідеї та велику кількість наукових праць, тоді справі є надія на продуктивні реформи, яким передують вироблені концепції, стратегії дій, підзаконні норма-

тивно-правові акти та досконала законодавча база тощо.

Пенітенціарна система потребує привернення особливої уваги не лише з боку держави, а, насамперед інститутів громадянського суспільства, громадського блоку, волонтерів, багатих людей, які піклуються про свою душу, хотіли б спасти її, щоб устигнути ще так багато зробити, де вдасться кожної суботи провідати, тих хто відбуває покарання, цим самим збільшити милосердя у цьому світі.

Слід поставити питання, а можливо це я і ми всі разом винуваті своїми гріхами, що засуджені перебувають за ґратами. Якщо у нашій державі таким високим є відсоток рецидиву (близько 90%), тоді можливо слід замислитись і самому суспільству, Церкві, багатьом інститутам громадянського суспільства, кожному зокрема, а можливо ми щось робимо не так? Поставмо собі запитання, а скільки разів я виконав заповідь Ісуса Христа відвідати тих, хто перебуває у в'язниці й тоді знайдемо відповідь на поставлене запитання. Тому означена сфера діяльності потребує своєї особливої актуалізації, здійснення багатьох наукових досліджень. Бачимо, як злочинність неповнолітніх стає дедалі жорстокішою, стійкою, через масовий розвиток та негативний вплив на ще не сформовану особистість інформаційних технологій. Значить тут слід діяти. Що ми зробили для наших дітей, особливо безпритульних, щоб вони не потрапили за ґрати?

Рецидив у пенітенціарних установах. Споконвіку рецидив ставив біля третини – інакше кажучи, злочин вчиняв не кожний десятий, а

кожний третій зі звільнених. Тобто у самому постпенітенціарному рецидиві нічого дивного і надзвичайного немає [4, с. 45]. Судова практика свідчить, що в більшості випадків до рецидивістів застосовуються покарання у виді обмеження волі та позбавлення волі на певний строк. За деякими даними рецидивіст сприяє переходу на злочинний шлях у середньому 3-8 чоловік, особливо зпоміж неповнолітніх [5, с. 108]. За вибірковими даними близько 70% тих, хто раніше відбув покарання, знову потрапляють у те саме соціальне оточення, яке раніше негативно вплинуло на них. До речі, вони й самі шукають і знаходять таке спілкування [6, с. 310]. До того ж рецидивісти є активними носіями й розповсюджувачами традицій злочинного середовища та основним джерелом формування організованих злочинних угруповань [7, с. 121]. Ще більш тривожним є факт, що, за свідченнями прокурорів практиків, понад 90% тих, хто раніше перебував за ґратами, знову потрапляють до пенітенціарних установ через повторні правопорушення. Причиною цього є не лише неспроможність змінити своє оточення, а й свідомий вибір повернення до знайомого способу життя та середовища, яке підтримує їх кримінальні звички. Це засвідчує необхідність удосконалення системи ресоціалізації, забезпечення належних умов для реабілітації та активної профілактики рецидивної злочинності серед найбільш вразливих категорій населення, а особливо неповнолітніх.

Закордонний досвід функціонування пенітенціарних установ на прикладі таких країн, як США, Італія, Великобританія. Якщо

звернутися до закордонного досвіду, то для більшості країн світу «банда» або «вулична банда» є синонімом «в'язнична банда», що є зрозумілим через об'єктивність в'язниць як місць єднання кримінальних авторитетів, залучення кадрів та формування злочинних планів та навіть стратегій. Понад 20 тис. з 1,5 мільйона ув'язнених, які перебувають у в'язницях у США, є учасниками банд, і немає жодних ознак того, що діяльність ув'язнених банд зменшується [8]. У 1861 році в Італії налічувалося понад 1500 в'язниць і близько 30 виправних установ [9, с. 13].

На початку 1860-х років в Італії був прийнятий новий закон, що передбачав спорудження кліткових камер, але через брак коштів будівництво було відкладене. У цей час тюремна система у всій Італії була неоднорідною. Так, на Сардинії в 1866 році існувало 4 в'язниці, які ґрунтувалися на обернській системі. Обернська система виникла 1820 року у США. Режим виконання покарання полягав у тому, що арештанти вдень працювали, а вночі поверталися до своїх камер. Головною заборonoю ув'язненого було дотримання постійного мовчання. За порушення цієї заборони наглядач мав право суворо карати в'язнів. Наглядач не ніс жодної відповідальності за побої та смерть ув'язненого. Єдиної тюремної системи не існувало, тому функціонування решти в'язниць Італії XVIII–XIX століть будувалося на поєднанні Пенсільванської та Обернської системи. Пенсільванська тюремна система була створена у 1776 році. Ця тюремна система була названа пенітенціарієм (від лат. *penitentiamus* – покайний, виправний). Абсолютне мовчання, абсо-

лютна ізоляція... У в'язня не було імені, тільки ідентифікаційний номер, також йому не був відомий строк позбавлення волі. Покарання відбувалося в одиночній камері [1, с. 30].

Італія, безумовно, не є раєм на землі для тих, хто опиняється у в'язниці. Це відбувається, попри те, що до місць позбавлення волі потрапляє менше людей, ніж в інших країнах. Італійські пенітенціарні установи вважаються одними з найгірших у Європі й не лише через переповненість, котра в деяких установах перевищує 147% [10], а й через велику кількість ув'язнених із психічними проблемами, які чинять напади або акти самокаліцтва, та велику кількість наркоманів (кожен четвертий). Отже, можна говорити про те, що в пенітенціарній системі Італії у XX столітті відбулися значні якісні зміни. Проте вона ще далека від досконалості й знаходиться лише на початку шляху до ідеалу [1, с. 33].

Згідно з останніми статистичними даними в Англії діє понад 130 пенітенціарних установ, які виконують покарання у виді позбавлення волі, в яких тримаються понад 66 тисяч ув'язнених, з них 42 – місцеві тюрми [2, с. 36].

Збільшення кількості ув'язнених стало однією із політичних проблем уряду Англії та Уельсу. Так, статистичні дані останніх 30-ти років показують, що якщо у 1992 році кількість ув'язнених у в'язницях Англії та Уельсу складала 45 тис., то у 2010 році вона уже перебільшувала 85 тис. ув'язнених, а у 2014 році їх кількість збільшилася до 96 тис. Середня вартість одного місця у в'язниці складала 45 тис. фунтів стерлінгів на рік, без урахування витрат

на забезпечення охорони здоров'я та освіти ув'язнених. У 2010 р. загальні витрати на утримання пенітенціарної системи Англії та Уельсу склали 4 млрд 385 млн фунтів стерлінгів і ще у 2007 році досягли 2,5% від ВВП країни [11, с. 207].

За останні 30 років кількість ув'язнених в Англії та Уельсі збільшилася двічі через більшу кількість кримінальних справ і жорсткіший підхід до насильницьких злочинів і злочинів, пов'язаних з наркотиками. Так, у 2023 році кількість ув'язнених в Англії та Уельсі досягла рекордного рівня – 88 225 осіб. Це на 8% більше, ніж у 2022 році. Як зазначає Reuters, три з кожних п'яти в'язниць були переповнені, тобто вони мали більше ув'язнених, ніж можна [12].

Станом на жовтень 2024 року британський уряд погодив дострокове звільнення понад 1000 в'язнів у рамках стратегії з подолання переповненості пенітенціарних закладів в Англії та Уельсі. Серед приблизно 1100 осіб, які зможуть вийти на волю не буде засуджених за тяжкі злочини, як убивство, сексуальні злочини чи тероризм. Більшість з них утримувалися у в'язницях відкритого типу. Схему почали реалізовувати з вересня, коли випустили 1700 осіб. Всього у її рамках хочуть вивільнити у в'язницях 5500 місць. На достроковий вихід на волю можуть претендувати засуджені, які відбули понад 40% присудженого їм терміну. В уряді задумуються також про зміну моделі й ширше застосування домашнього арешту із заходами нагляду, які стали доступними завдяки сучасним технологіям. Станом на вересень у британських в'язницях перебувало майже 87,5 тисяч ув'язнених і залишалося менш як 1700 вільних місць.

Приплив людей до місць позбавлення волі різко зріс після антиіммігрантських заворушень влітку 2024 року (коли поліцейські заарештували понад 1600 осіб, які вийшли на протести після вбивства трьох маленьких дівчаток мігрантом на танцювальному заході). Магістратські суди Великої Британії, які є судами першої інстанції, на певному етапі отримали вказівку відкласти до вересня нові вироки учасникам заворушень через переповненість в'язниць [13].

Центральні тюрми поділяються на установи відкритого та закритого типу, а також на категорії (від А до D) залежно від тяжкості скоєного злочину. Так, до категорії А належать колонії, де відбувають покарання за найважчі злочини, знаходяться вони на віддалених територіях (островах). До категорії В відносяться в'язниці, де засуджені утримуються у камерах і дотримуються певного режиму. Заклади категорії С – це спеціалізовані центри, призначені для відбування покарання особами, що потребують, наприклад, лікування від наркотичної або алкогольної залежності, або є особами з особливими потребами; та виправні центри, де засуджені мають змогу залучатися до виконання певних робіт або навчання, що дозволяє певною мірою підготуватися до повернення у суспільство. Відповідно, до категорії D відносяться заклади, де відбувають умовне покарання, або покарання за найлегші злочини, в таких центрах засудженим дозволяють перебувати поза в'язницею, звичайно, з певними обмеженнями та встановленим розпорядком [2, с. 35].

У пенітенціарній системі Англії та Уельсу передбачено створення окремих установ для визначених

категорій засуджених (осіб, засуджених до довічного позбавлення волі; осіб, які відбувають покарання за вчинення статевих злочинів). Варто зазначити, що за критерієм наявності установ виконання покарань для окремих груп засуджених (за кримінально-правовими ознаками) кримінально-виконавча система Англії та Уельсу випереджає вітчизняну щодо реалізації принципу диференціації виконання покарань, пов'язаних із позбавленням волі [2, с. 35].

Необхідність вдосконалення правових механізмів функціонування пенітенціарної системи України, а саме викривач катувань та інших видів неналежного поводження у пенітенціарній системі України. М. В. Пузиревський, А. М. Сікун досліджують правові механізми, що врегульовують можливість впровадження до вітчизняної пенітенціарної системи інституту викривачів у сфері протидії катуванням та іншим видам неналежного поводження. Авторами дається визначення інституту «викривач катувань та інших видів неналежного поводження», а також досліджуються проблеми неналежних умов тримання, незабезпечення своєчасної та належної медичної допомоги ув'язненим і засудженим в органах та установах виконання покарань [14, с. 9]. Окремо вчені зазначають [14, с. 11–12], що загалом інститут викривачів кримінальних правопорушень для нашої держави не є новітнім. Уперше інститут викривачів, що успішно працює впродовж останніх десятиліть у багатьох розвинених країнах світу, запровадили на теренах нашої держави в жовтні 2014 р., коли Верховною Радою України було ухвалено законодав-

ство про запобігання корупції. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» встановлено, що «викривачами» є фізичні особи, які за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомили про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень законодавства, вчинених іншими особами, якщо така інформація стала їм відома у зв'язку з трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням ними служби чи навчання або їхньою участю у передбачених законодавством процедурах, що є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання [15]. Так, «викривач катувань та інших видів неналежного поводження» – це фізична дієздатна особа, яка, маючи належну, достовірну інформацію, на засадах забезпечення конфіденційності повідомила про факти катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження та покарання чи інші кримінальні правопорушення проти здоров'я, вчинені стосовно неї або стосовно іншої особи/інших осіб [14, с. 12]. Вбачається, що реалізація цієї реформи у сфері протидії катувань та інших видів неналежного поводження шляхом впровадження в Україні інституту «викривачів» дозволить: - запровадити дієвий механізм ефективного та оперативного реагування на випадки катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження та покарання; - зменшити латентність службових кримінальних правопорушень, зокрема, пов'язаних з катуванням та іншими видами неналеж-

ного поводження, у національній системі органів кримінальної юстиції; - створити умови для гармонізації й адаптації національного законодавства відповідно до положень *acquis communautaire* Європейського Союзу [14, с. 12–13].

З наших переконань винайдення такого інституту є надзвичайно ефективним та принесе необхідну користь на практиці. Ми повинні з допомогою, в тому числі й духовно-ціннісної складової посилити правові та соціальні механізми в установах виконання покарань, що перешкоджатимуть катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність людини, неналежному поводженню з нею чи незаконному покаранню, вдаючись до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її честь та гідність. Створення монастирів при установах виконання покарань, щоденна молитва, чітке дотримання монашого/чернечого Уставу, праця заради спільного блага та в ім'я виправлення, – спасіння душі людини, неодмінно принесе відповідну користь та результати у самій установі покарання. Молитва має велику силу. Справді, можна сказати, що там де закінчується розум, сила права – розпочинається молитва. Або, з іншого боку, молитва є основою усіляких благих починань. Сьогодні велика кількість науково доказаних, документальних відео всього вищесказаного, особливо фільми про воду, адже людина 70% складається з води. Тому лише щоденне практикування високодуховного життя, відповідальність за тих осіб, які знаходяться на території установи покарання та переживання

за кожного, щоб спасти свою безсмертну душу, подібно «благорозумному розбійникові» неодмінно допоможе досягти бажаних цілей.

Підсилення персоналу пенітенціарних установ духовно-ціннісною та компетентнісною складовою з необхідністю подальшого позитивного впливу на осіб, які відбувають покарання. Ю. А. Паскевська наголошує, що надання практичної й методологічної допомоги персоналу пенітенціарних установ із застосуванням компетентнісного підходу, що зорієнтований на розвиток професійної компетентності фахівців, створює платформу супроводу, обміну зворотним зв'язком, розширення професійних знань та навичок, а також забезпечує відсутність когнітивних дисонансів у професійній діяльності, що значно підвищує її ефективність. Лише висококваліфікований персонал, який чітко засвоїв міжнародні й національні правові норми, нову філософію виконання покарань, у змозі здійснювати свої повноваження з суворим дотриманням права ув'язнених та засуджених громадян [16, с. 78]. Далі авторка наголошує, що пенітенціарна система України потребує високопрофесійного, високоморального, духовно і фізично підготовленого працівника, здатного виконувати покладені на нього непрості функції виправлення і ресоціалізації злочинця на основі найсучасніших підходів і методів роботи. Специфічне середовище професійної діяльності, що характеризується наявністю протиріч, ризиків та невизначеності при виконанні службових обов'язків персоналу пенітенціарних установ, видається таким, що потребує особливого дослідження з метою реалізації

державної політики у сфері виконання покарань [16, с. 78].

За словами І. В. Озерського фахівця-психолога пенітенціарної установи організовує психологічну роботу в органах і установах виконання покарань, а також інших соціальних інституцій, фактично створених для виправлення і ресоціалізації засуджених, у відповідності до вимог ст. ст. 6, 65 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі КВК України), наказів, положень, інструкцій Державна кримінально-виконавчої служби України. До обов'язків психолога входить вивчення засуджених, які прибули до установи, складання їхньої психологічної характеристики, розробка індивідуальних програм соціально-виховної роботи із засудженими, здійснення заходів щодо соціально-психологічної адаптації засуджених [17, с. 11]. І як результат його роботи, відмічає І. В. Озерський, психолог надає свої висновки в письмовому вигляді у формі розгорнутої характеристики на засудженого і пропозицій щодо плану його ресоціалізації [17, с. 12].

Коучинг як інноваційна технологія формування психофізичної компетентності пенітенціарного персоналу. В. Аніщенко, В. Сорокопуд, І. Ткаченко наголошують, що мотиваційно-виховний компонент має великий вплив на досягнення результату навчання – сформованість психофізичної компетенції. Коучинг – технологія, що дозволяє викладачу впродовж заняття визначити три головні компоненти мотивації: страх, жадібність та лінь (саме такі складові спостерігалися у курсантів, практичного персоналу). Страх персоналу кримінально-виконавчої системи пов'язаний саме

з ризиком отримати травму різного ступеня тяжкості або, навіть, загинути під час спілкування з контингентом пенітенціарних установ та клієнтами пробації, які знаходяться в змінених психічних станах. Цей страх може виступати мотивом для формування вмінь та навичок самозахисту через застосування прийомів рукопашного бою, гарної фізичної підготовки, високого рівня психічної реакції на неадекватні дії пенітенціарного контингенту або швидкість обрання алгоритму прийняття рішень у надзвичайних ситуаціях. Лінь – виступає фактором демотивації, на прояв якої у здобувачів освіти викладач має обов'язково звертати увагу та створювати відповідні умови, за яких фахівець-пенітенціарист зрозуміє, що набуття ним вмінь швидко реагувати та застосовувати певні фізичні прийоми самозахисту збережуть йому життя, а можливо, й життя його співробітників. Тут викладач має проводити певні бесіди, під час яких на прикладах показувати, до чого може приводити лінь та небажання банально підтримувати свою гідну фізичну форму, набувати навичок передбачати небезпечні ситуації шляхом розвитку психологічних вмінь (інтуїції, професійного спостереження, розпізнавання емоцій інших людей, володіння власними емоційними реакціями на певні ситуації тощо). І, навіть, сьогодення війни нам доводить необхідність майже всім бути в гідній фізичній формі та мати високий ступінь психологічної стійкості для того, щоб вижити та бути здатними дати опір загрозам. Жадібність викладач розглядає як жагу до нових знань, до розвитку стійкої мотивації вдосконалення власних компетенцій,

що дозволяють розкрити свій фізичний та психічний потенціал внаслідок постійного розвитку інтелектуального та емоційного потенціалу. В цьому напрямку викладач має виступати в ролі не лише наставника, він має бути прикладом: фахівці-пенітенціаристи, які проходять навчання або підвищують кваліфікацію, мають бачити й відчувати захоплення викладачем власною справою, навіть «одержимість» фізичною формою свого тіла й духу, володіння ним сучасними техніками психофізичної кореляції різних емоційних станів та підтримки та/або реабілітації фізичного стану після травм, які можуть бути наслідками певних пережитих небезпечних ситуацій [18, с. 109]. За словами авторів-дослідників, застосування коучингтехнології є інструментом не лише науково-методичного супроводу навчальної діяльності, а і технологією розвитку потенціалу особистості, лідерства, розкриття інтелектуальних, креативних та інших ресурсів пенітенціарного персоналу, що впливають на формування психофізичної компетенції, як однієї з основних компетенцій загальної професійної компетентності фахівця-пенітенціариста. Коучинг сприяє розвитку мотивації до вдосконалення психофізичної компетенції протягом життя, а також надає можливість шляхом активізації та поєднання фізичної активності з психологічними чинниками впливу покращити фізичні й психологічні властивості організму, підвищити працездатність, поліпшити якість життя, профілактику нервово-психічних станів, укріпити фізичне та психічне здоров'я. Застосування коучингтехнології під час занять фізично

підготовки дозволяють викладачу тренувати фахівців-пенітенціаристів для набуття ними спеціальних навичок для виконання складних завдань, надихати фахівців-пенітенціаристів на нові досягнення у володінні власним тілом та духом. Перспективи подальшого дослідження полягають в аналізі та вивченні результатів застосування коучингу як інструменту формування психофізичної підготовки та вдосконалення професіограм для різних категорій персоналу пенітенціарної системи [18, с. 110–111].

Чи може розвиватися пенітенціарна система України у недалекому майбутньому шляхом створення приватних в'язниць?

Д. В. Ягунов наголошує, що феномен національної та наднаціональної в'язничної приватизації власне не є феноменом. Проте у цій фразі ключовим словом буде «вже». Так, для сучасного західного світу в'язнична приватизація та наднаціоналізація в'язничного бізнесу – це буденне явище, яке є феноменальним для країн пострадянського простору, надає ще більшої актуальності цьому напрямку досліджень. З іншого боку, різноманіття численних форм соціального контролю призводить до споконвічного змагання «куля проти броні» у контексті протистояння національної держави проти транснаціонального бізнесу, де намагання національних держав зберегти контроль над ним нагадує спроби втримати воду долонею. Вчений аналізує перехід влади від національної держави до транснаціональних приватних акторів. У фокусі дослідження вченого перебувають саме питання глибинної трансформації «влади карати», де у подальших дослідженнях

вбачається перспектива наукових розвідок [19, с. 80].

Окрім державних, в Англії існують приватні в'язниці. Першу приватну в'язницю було відкрито понад 30 років тому. У 2013 році вона знову повернулася під контроль державних органів. Зараз у королівстві налічується 16 приватних в'язниць, що розміщені переважно в Англії, частина – в Уельсі та Шотландії. За різними даними, там утримується до 15 тисяч осіб. Тюрми контролюються Sodexo Justice services (4 тюрми), Serco (6) та G4S – найбільша компанія, яка працює у сфері безпеки [20].

Станом на початок 2019 року з 83,5 тисяч ув'язнених 15,9 тисяч (19%) відбували покарання саме в приватних в'язницях. У приватній тюремній індустрії Англії та Уельсу проблемою є високий рівень насильства, незаконне зберігання та вживання наркотиків. Так, у приватних в'язницях 49% в'язнів зазнавали насильства з боку інших, тоді як у державних – 33% [21]

Так, управління пенітенціарною системою Англії та Уельсу здійснює Служба тюрем і пробації, яка є виконавчим органом Міністерства юстиції. Попри те, що приватний сектор здійснює управління 11% тюрем, перевезення засуджених та ув'язнених, а також охорона й підтримання порядку в судах Англії та Уельсу здійснюються приватними компаніями. Водночас державні виправні установи, порівняно з тими, якими керують приватні компанії, характеризуються вищим порядком і станом безпеки засуджених та персоналу. Це пояснюється значною економією коштів (до 20%) приватними компаніями [22].

Приватні в'язниці утримують приватні компанії, які укладають відповідний договір з урядовими структурами. Варіантів, як компанії можуть управляти в'язницями, є кілька. Можна надавати послуги у сфері харчування, медицини, освіти або реабілітаційних програм. Крім того, приватна компанія може побудувати в'язницю, але керувати нею буде держава. Або ж приватна компанія може повністю управляти місцем ув'язнення. Перша причина, через яку в державі з'являються приватні в'язниці, – відсутність коштів на утримання системи державних в'язниць. Серед інших причин – низький побутовий рівень утримання ув'язнених, неможливість дотримання правопорядку, низький професійний рівень персоналу в пенітенціарних установах. Часто приватні тюрми критикують за неефективне управління, поширення серед ув'язнених наркотичних засобів. Також у роботі таких установ є чимало суперечностей: з одного боку, обов'язок перевиховати людину, аби вона не скоїла правопорушення в майбутньому, з іншого – погоня за прибутками, що часто відображається у намаганні економити ресурси за рахунок прав ув'язнених [2, с. 36].

Чи доречне підпорядкування пенітенціарних установ у майбутньому – МВС України. Що стосується організаційно-управлінського механізму у пенітенціарній системі Англії, то формально керує роботою пенітенціарної системи міністр внутрішніх справ, згідно зі статтею 4 Закону про в'язниці, він є відповідальним за «загальний контроль» над тюремною системою і має право «діяти й видавати розпорядження», необхідні для цього. Од-

нак безпосередню роботу проводить Тюремна служба Її Величності – багаторівнева організаційна структура, якій дозволяється здійснювати оперативний контроль за всіма елементами системи [23].

Тюремна служба також має свою власну організаційно-управлінську структуру. Очолює її генеральний директор, який призначається Міністром внутрішніх справ з обов'язкового схвалення прем'єр-міністра. У його обов'язки входить безпосереднє управління роботою Тюремної служби щодо досягнення цілей і завдань, визначених у корпоративних планах і схвалених Міністром внутрішніх справ. Додатково до основних обов'язків генеральний директор повинен займатися роботою громадських організацій, залучених у діяльність Тюремної служби. Генеральний директор є основним радником міністра внутрішніх справ із питань, пов'язаних із функціонуванням в'язниць, а також йому делегуються повноваження з кадрових і фінансових питань. Працівники Тюремної служби за статусом є цивільними службовцями, але, а все ж, вони підзвітні міністру внутрішніх справ через генерального директора служби. Генеральний директор Тюремної служби має заступника, який наділений широкими повноваженнями з оперативного управління Службою, йому безпосередньо підпорядковуються 13 менеджерів округів і три галузевих директори: Директор В'язниць суворого режиму, Директор з безпеки, Директор Жіночих в'язниць. В обов'язки менеджерів округу входить реалізація правил і стандартів, розроблених Тюремною службою, наприклад, у сфері політики щодо боротьби з обігом наркоти-

ків всередині пенітенціарних установ, а також підтримка керівництва і консультування підзвітних їм начальників в'язниць з усіх питань, що стосуються функціонування пенітенціарних установ. Паралельно існують ще менеджери жіночих в'язниць і менеджер в'язниць для неповнолітніх, які виконують аналогічні функції, враховуючи специфіку підпорядкованих їм виправних установ. Окрім внутрішньовідомчого контролю, що здійснюється органами Тюремної служби у порядку підпорядкування, спостереження за законністю та ефективністю роботи даної служби здійснюють: королівські інспектори, тюремний омбудсмен, представники громадськості [2, с. 36–37]. Зважаючи на відсутність реформ та дієвої роботи із засудженими з боку Мін'юсту України, можливо й справді установи виконання покарань у перспективі слід передати у підпорядкування МВС України. Залучення широкого персоналу викладацького складу, курсантських колективів до роботи із засудженими дасть «приплив нової крові». Тим самим, вдасться тримати «руку на пульсі» та зв'язок із кримінальним правопорушником безперервно.

Слід докорінно переглянути кримінально-виконавчу політику у нашій державі у її спрямованості чіткого управління державою та залученням найрізноманітніших верств населення задля переміни свідомості засудженого у кращу сторону, щоб він уже ніколи не став на протиправний шлях. Цьому буде сприяти обмін інформацією між ГУНП та органами й установми Державної кримінально-виконавчої служби згідно з наказом МЮУ, МСПУ, МОЗУ, МВСУ від 03.04.2018 року

№974/5/467/609/280 щодо осіб, які звільняються з установ виконання покарань. І важливим тут у цьому зв'язку є відповідне кримінологічне забезпечення та супровід такої взаємодії. В цьому контексті слухними є пропозиції знаного науковця Харківського національного університету внутрішніх справ І. В. Кріцака, а саме: ініціативи зі створення кримінологічних науково-дослідних центрів з вивчення проблем злочинності на регіональних рівнях Головних управлінь Національної поліції України і т. д. [24, с. 138]. Автор висловлює сподівання, що зусилля кримінологів не будуть марними

Які наукові статті можуть бути цікавими та корисними для студентських/курсантських колективів, науково-педагогічних працівників та широкого кола читача?

– Ягунов Д. В., Мельничук Т. В., Мелюхов В. А. В'язнична банда як "бренд" (огляд неформальних в'язничних ієрархій у сучасних пенітенціарних системах). *Політичне життя*. 2023. № 2. С. 47–65.

– Крисюк Ю. П. Генеза пенітенціарної системи Італії. *Історико-правовий часопис*. 2024. № 1. С. 29–35.

Висновки. Нами шляхом методики міждисциплінарної парадигми детально перечитано близько 20 фахових статей останніх років, що присвячені пенітенціарній системі України та світу, чим виявлено загальні тенденції та методики спрямованості наукових пошуків українських вчених. Акценти зміщено на розвиток духовно-ціннісної концепції праворозуміння та необхідності її розроблення і впровадження у найрізноманітніших сферах людської діяльності. Можливо цей шлях в умо-

вах російсько-української війни по-новому надихне, дасть наснагу та допоможе у подальшому виробити нову якість та кількість наукових праць, що неодмінно формуватимуть наукову доктрину, а згодом і законодавче поле української держави тощо.

Науково-методичні рекомендації:

– постійний аналіз наукових статей та осмислення сучасного стану суспільних відносин є невід'ємною складовою успішної наукової діяльності. Майбутнє науки пов'язане з міждисциплінарним підходом та акцентом на наукометричному аналізі. Саме тут найбільш яскраво розкриваються ідеї, що надихають дослідників і знаходять відгук у їхніх емоційно-вольових станах. Всяка наукова праця є голосом душі дослідника, що піднімає нагальні питання, які вимагають суспільної уваги та вирішення;

– Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського зберігає понад тисячу наукових статей, присвячених пенітенціарним установам, їхній діяльності та виконанню покарань. Ця кількість, на жаль, не є значною, що свідчить про недостатню увагу дослідників до кримінально-виконавчої сфери. Таким чином, пошуки в цьому напрямі потребують значної актуалізації та нового осмислення;

– духовно-ціннісний підхід у науці відкриває широкі перспективи для міждисциплінарного аналізу наукових матеріалів. Саме через його призму можна формувати державну політику в різних галузях, запозичувати найкращий міжнародний досвід, а також розробляти ефективні науково-методичні рекомендації та

практичні механізми змін у реальному житті;

- перед нашою державою, зокрема Міністерством юстиції України сьогодні постає важливе завдання – розробка, системне вдосконалення та впровадження Стратегії розвитку пенітенціарної системи на найближчі роки. Одним із ключових кроків у цьому напрямі може стати створення науково-дослідного інноваційного центру з вивчення проблем, пов'язаних із діяльністю установ виконання покарань та передбачити призначення наукових співробітників у практичних підрозділах системи. Щоденна взаємодія з установами виконання покарань, глибоке розуміння їхньої специфіки та науковий підхід здатні принести значущі результати. Такий центр міг би стати рушієм наукових відкриттів і практичних рішень для підвищення ефективності реабілітації засуджених та їхньої успішної соціалізації після відбуття покарання;

- сучасна комунікація вимагає використання популярних цифрових платформ. Важливо активно вести сторінки у соціальних мережах, створювати YouTube-канали, публікувати матеріали в месенджерах, щоб висвітлювати питання ресоціалізації засуджених, залучати громадськість до дискусії та розробки рішень. Мета цих ініціатив – запобігання повторним злочинам, створення умов для повернення засуджених до законного життя;

- українська пенітенціарна і ювенальна політика потребують модернізації на основі духовних і моральних цінностей суспільства. Необхідно застосовувати інноваційні міждисциплінарні методи, що ґрунтуються на систематичній науковій

аналітиці, для розв'язання актуальних проблем пенітенціарної системи;

- пенітенціарна система потребує постійної уваги не лише з боку держави, а й інститутів громадянського суспільства, волонтерських організацій та небайдужих громадян. Важливо розвивати культуру милосердя, заохочувати доброту і суспільну відповідальність. Регулярні візити до установ виконання покарань, організація освітніх та культурних заходів можуть стати реальним внеском у зміну ситуації на краще;

- показник рецидивізму у нашій державі, що сягає близько 90%, свідчить про необхідність переосмислення підходів до ресоціалізації засуджених. Це проблема, яка стосується не лише пенітенціарної системи, а й суспільства загалом, включаючи церкву, громадські інститути та кожного громадянина. Важливо ставити собі запитання: що ми зробили для того, щоб підтримати засуджених, допомогти їм змінити своє життя, і як часто ми виконуємо моральний обов'язок відвідувати тих, хто перебуває за ґратами?;

- окрему увагу слід приділити зростаючій жорстокості злочинів серед неповнолітніх, що значною мірою пов'язана з негативним впливом інформаційних технологій. Постає нагальне питання: чи достатньо зусиль докладається для підтримки дітей, особливо тих, хто перебуває у складних життєвих обставинах, щоб вони не потрапили за ґрати? Відповідь на це запитання потребує глибоких наукових досліджень, активної громадянської позиції та скоординованих дій усіх зацікавлених сторін. Майбутнє пенітенціарної системи – за наукою,

інноваціями та суспільною співпрацею;

- необхідно за допомогою духовно-ціннісного підходу зміцнити правові та соціальні механізми в установах виконання покарань, які будуть запобігати катуванню, жорсткому або нелюдському ставленню, а також поведженню, що принижує гідність людини. Важливо створювати умови, що виключають погрози застосування насильства, утримання у принизливих ситуаціях та примушування до дій, що знижують честь і гідність особи;

- в умовах недостатньо ефективних реформ і низької результативності роботи з засудженими, яку здійснює Міністерство юстиції України, слід розглянути можливість передачі установ виконання покарань у підпорядкування Міністерства внутрішніх справ. Такий крок може стати стимулом для оновлення системи шляхом активного залучення викладацького складу, курсантів і ширшої громадськості до роботи з ув'язненими. Це дозволить створити «приплив нових ідей та ресурсів», забезпечуючи безперервний контроль і зв'язок з особами, які відбувають покарання;

- необхідно докорінно переглянути кримінально-виконавчу політику держави, орієнтуючись на впровадження сучасних підходів управління, які сприятимуть ефективній ресоціалізації засуджених.

Важливим є залучення представників різних соціальних груп до процесу формування позитивних змін у свідомості правопорушників. Такий підхід має забезпечити зниження рівня рецидиву та сприяти створенню умов, за яких особа, звільнившись, не повернеться до протиправного способу життя;

- одним зі шляхів цього є створення монастирів при установах виконання покарань, де щоденна молитва, дотримання монашого Уставу, праця на спільне благо та виправлення стануть важливими складовими процесу реабілітації та спасіння душі. Молитва має велику силу і є основою добрих починань. Як сказано, де закінчується людський розум і сила закону, там розпочинається молитва, яка здатна принести відповідні результати. Сьогодні ми маємо численні наукові дослідження та документальні відеоматеріали, що підтверджують важливість духовного впливу, зокрема, на прикладі ролі води в людському організмі, адже людина на 90% складається з води. Регулярне практикування високодуховного життя та відповідальність за осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі, можуть сприяти досягненню значних результатів. Спільне переживання та піклування про душі цих людей, як це показано в прикладі «благорозумного розбійника», стане важливою складовою цього процесу.

Список використаних джерел

1. Крисюк Ю. П. Генеза пенітенціарної системи Італії. *Історико-правовий часопис*. 2024. № 1. С. 29–35.
2. Яцишин М. М. Аналіз окремих аспектів пенітенціарних систем Англії, Уельсу та України: спільне та відмінне. *Історико-правовий часопис*. 2023. № 1. С. 31–39.

3. Богатирьов І. Г., Ткаченко О. Г. Методологічний інструментарій дослідження пенітенціарної системи України: поняття та зміст. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2024. № 2. С. 34–44.
4. Навроцький В. О. Інтерпретація злочинності вустами теперішніх очільників органів кримінальної юстиції України. Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права (Харків, 9 грудня 2016 р.) / за ред. В. Я. Тація, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2016. 236 с.
5. Кримінально-виконавче право України : навчальний посібник / за ред. проф. А. Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
6. Крижна В. В. Рецидивна злочинність в Україні та шляхи її подолання / URL: [http://elar.haiau.kiev.ua/bitstream/123456789/7242/1/%2B%](http://elar.haiau.kiev.ua/bitstream/123456789/7242/1/%2B%20) (дата звернення: 18.05.2024).
7. Телефонко Б. М. Пенітенціарний і постпенітенціарний рецидив. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2019. Т. 24. С. 120–125.
8. Pyrooz, D. Using Restrictive Housing to Manage Gangs in U.S. Prisons. National Institute of Justice. Published June 30, 2018. URL: www.nij.ojp.gov/topics/articles/using-restrictive-housing-manage-gangs-us-prisons (date of access: 29.04.2024).
9. Ardita S., Degl'Innocenti L., Faldi F. Diritto penitenziario. Laurus Robuffo. Roma, 2024. 528 p.
10. Ministero della giustizia | Statistiche. Ministero della giustizia. URL: https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_1_14_1.page?contentId=SST459008 (date of access: 29.04.2024).
11. Литвак О. М. Моніторинг діяльності органів кримінальної юстиції та необхідність їх реформування. Проблеми пенітенціарної теорії та практики. 2015.
12. У Британії достроково випустять з в'язниць деяких засуджених: у чому причина? Лондон, травень 2024. РБК-Україна URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/britaniyi-dostrokovovo-vipustyat-v-yaznits-1715841338.html> (дата звернення: 18.05.2024).
13. У Британії достроково випустять понад 1000 в'язнів через переповненість в'язниць. 2024. Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/01/17/7202806/> (дата звернення: 18.05.2024).
14. Пузиревський М. В., Сікун А. М. Викривачі як інструмент протидії катуванням у пенітенціарній системі: аналіз правових механізмів і викликів. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2024. № 2. С. 9–23.
15. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Офіційний вісник України. 2014. № 87. Ст. 2474.
16. Паскевська Ю. А. Соціально-психологічні особливості професійної діяльності персоналу пенітенціарних установ. *Проблеми сучасної психології*. 2022. № 2. С. 74–81.
17. Озерський І. В. Психологія виконання покарань та особистостей засуджених. Ольвійський форум – 2024 : стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі. Актуальні проблеми юриспруденції : XXI Міжнар. наук. конф. 20–23 черв. 2024 р., м. Миколаїв : тези. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2024. С. 9–12.
18. Аніщенко В., Сорокопуд В., Ткаченко І. Коучинг як інноваційна технологія формування психофізичної компетентності пенітенціарного персоналу. *Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки*. 2024. Вип. 25. С. 107–112.

19. Ягунов Д. В. Наднаціональність пенітенціарної політики: глобалізаційні процеси та в'язнична приватизація. *Політичне життя*. 2020. № 2. С. 72–81.
20. Приватні тюрми: досвід інших країн. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/159604-privatni-tyurmi-dosvid-inshikh-krayin> (дата звернення: 18.05. 2024).
21. Приватні в'язниці: як вони працюють за кордоном. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/12/10/infografika/suspilstvo/privatni-vyaznytsi-yak-vony-pracyuyut-kordonom> (дата звернення: 18.05. 2024).
22. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз пенітенціарної правотворчості Англії та Уельсу й України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2016 № 23. С. 165–168.
23. Муравйов К. Досвід США та Великобританії щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та можливості його використання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 193–197.
24. Кріцак І. Формування кримінологічних інноваційних науково-дослідних центрів/лабораторій у практичних підрозділах Національної поліції України // Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 26 вересня 2023 р.) / [Редкол.: Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України, 2023. С. 274–282.

Kritsak I., PhD in Law, Associate Professor of Department of Criminal Law and Criminology of Educational and Research Institute No. 1, Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0003-3530-4269

Reforming the penal system of Ukraine: main guidelines in the light of a spiritual and value approach

Today, the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine has over 1,000 scientific articles dedicated directly to penitentiary institutions and their activities, institutions for the execution of sentences, which require their own separate re-reading and corresponding scientific analysis. It is worth saying that this is not a lot, and therefore the outlined area of scientific activity requires special updating.

The spiritual and value approach in science is extremely important, because under its prism it is possible to carry out a wide range of rereading of scientific articles, when through interdisciplinarity, it will be possible to form/develop state policy in a particular industry/sphere. Important aspects of state policy, foreign experience will be sought, scientific and methodological recommendations and mechanisms will be developed with the help of which much can be changed both in theory and in practice, in real life. Special attention in this article, using the interdisciplinary method of scientific research, is focused on: developing a new methodological toolkit for studying the penitentiary system of Ukraine; the need to improve the legal mechanisms for the functioning of the penitentiary system of Ukraine, namely, the whistleblower of torture and other types of ill-treatment in the penitentiary system of Ukraine; recidivism in penitentiary institutions; foreign

experience in the functioning of penitentiary institutions on the example of countries such as the USA, Italy, Great Britain; strengthening the staff of penitentiary institutions with a spiritual, value and competence component with the need for further positive influence on persons serving sentences; coaching as an innovative technology for the formation of psychophysical competence of penitentiary personnel; issues of the development of the penitentiary system of Ukraine in the near future through the creation of private prisons; subordination of penitentiary institutions to the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; recommendations of useful scientific articles for student/cadet groups, scientific and pedagogical workers, etc.

Keywords: *spiritual-value approach, scientometric/interdisciplinary approach, penitentiary policy, torture whistleblower, recidivism, USA, Italy, Great Britain, coaching, private prisons, Ministry of Internal Affairs.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.3.03
УДК 343.8

Степанюк А. Ф.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права
гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0002-0877-6319

НАУКОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

У статті досліджуються питання особливості процедури законодавчого регулювання застосування примусового годування позбавлених волі під впливом рішень Європейського суду з прав людини. Вказується на різницю між абсолютним правом на життя і здоров'я і суб'єктивним правом розпоряджатися своїм життям і здоров'ям у разі оголошення позбавленими волі голодування. З посиланням на міжнародні документи доводиться, що примусове годування позбавлених волі суперечить їх праву на особисту недоторканість і підпадає під ознаки катування. Показано, що участь лікаря у примусовому годуванні позбавлених волі є неприпустимою, оскільки не відповідає принципам медичної етики. В статті вказується, що більшість закріплених частиною 3 статті 116 Кримінально-виконавчого кодексу України видів примусового годування охарактеризовано як негуманні і є проявом тортур. Акцентована увага, що у міжнародних актах та рішеннях міжнародних органів (Європейський суд з прав людини, Міжнародний Червоний Хрест) виходять з неприйнятності примусового годування ув'язнених, яке прирівнюється до катування. Доведена неприйнятність примусового годування позбавлених волі й аргументується думка стосовно заборони такого виду поведінки з засудженими, оскільки воно є порушенням права людини розпоряджатися своїм життям і здоров'ям. Для усунення протиріччя у цьому питанні між вітчизняним законодавством і міжнародною практикою Пропонується нова редакція частини 3 статті 116 Кримінально-виконавчого кодексу України з тим, щоб взагалі було заборонено примусове годування позбавлених волі.

Ключові слова: право на життя і здоров'я, суб'єктивне право, право розпоряджатися своїм життям і здоров'ям, примусове годування, катування.

Постановка проблеми. Процедура застосування примусового годування осіб, позбавлених волі, доволі детально врегульована у частині 3 статті 116 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі

КВК) у редакції від 19 липня 2022 року. Постановою Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2023 року визначений Порядок примусового годування та умови тримання засуджених та осіб, взятих під варту, які відмовляються від прийняття їжі. Пояснити те, чому під час повномасштабної агресії проти нашої держави у законодавчої і виконавчої гілок влади виникла необхідність приділити увагу саме примусовому годуванню позбавлених волі, можна, напевно з тих міркувань, що Європейський суд з прав людини вкотре виніс рішення у справах «проти України», у якому, зокрема, звернув увагу як на відсутність нормативно-правового регулювання процедури примусового годування позбавлених волі, так і на те, що примусове годування протирічить статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Отже у названих вище нормативно-правових документах процедура примусового годування тепер врегульована і у цьому питанні до України не повинно бути претензій, оскільки форма дотримана. Щодо недоліків змістовного наповнення цієї процедури мова піде нижче.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі примусового годування позбавлених волі присвятили свої роботи такі дослідники, як: О. Баконіна, І. Беззуб, І. Вахліс, К. Глоба, І. Гловюк, М. Глуховський, Н. Гришанова, О. М. Джужа, О. Дроздов, І. О. Колб, Ю. В. Орел, Роберто Рафаель Галан Віоке, О. В. Харитонова, Г. Щеннікова та ін.

Постановка завдання. Довести неприйнятність примусового годування позбавлених волі і аргу-

ментувати заборону такого виду поводження із засудженими, оскільки воно є порушенням права людини розпоряджатися своїм життям і здоров'ям.

Виклад основного матеріалу.

Відмова від вживання їжі (голодування) є формою пасивного протесту на утиски, гноблення, на порушення прав людини. Доволі часто до голодування як до єдино можливого і остаточного протесту проти неналежних умов тримання під вартою, свавілля з боку адміністрації місць позбавлення волі вдаються засуджені, тобто особи, до яких за вироком суду застосовано покарання, що є заходом державного примусу, які обмежуються у своїх правах і свободах. При цьому за частиною 3 статті 63 Конституції України засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

У частині 3 статті 116 Кримінально-виконавчого кодексу України йдеться про примусове годування засуджених до позбавлення волі, які відмовилися від прийняття їжі. Ця норма зазнала декількох редакційних змін на шляху від простого до складного. Якщо спочатку (перша редакція КВК від 11 липня 2003 року) законодавець одним реченням допускав примусове годування у разі заявленої засудженим відмови від прийняття їжі, то у відповідності зі змінами, внесеними у частину 3 ст. 116 КВК у 2014 і у 2016 роках, коли з'явилося чотири абзаци, перше речення цієї частини статті 116 було сформульовано категорично: «Примусове годування засудженого, який заявив про відмову від прийняття їжі, забо-

роняється». 19 липня 2022 року Верховна рада України внесла зміни і доповнення у частину 3 ст. 116 КВК, у якій на сьогодні вже 14 абзаців, де ретельно виписана (на рівні інструкції) процедура примусового годування засуджених до позбавлення волі. Отримана громізка конструкція, якою є чинна редакція частини 3 ст. 116 КВК України, аж ніяк не дає підстав стверджувати, що ця норма характеризується стислістю і лаконічністю, економним використання мови, тобто у даному випадку не виконані важливі вимоги стосовно стислості, сконцентрованості, однозначності, простоти розуміння, яким має відповідати нормативно-правовий акт згідно Національному стандарту України ДСТУ 1.5:2015 «Національна стандартизація. Правила розроблення, викладання та оформлення нормативних документів» [1].

Виникає питання, а чому до застосування примусового годування привернута така пильна увага законодавця, що навіть, не зважаючи на необхідність прийняття більш важливих нагальних законів, спрямованих на протидію повномасштабній агресії проти нашої держави, у регламенті роботи Верховної Ради вкотре знайшлося місце для врегулювання примусового годування засуджених? Відповідь на це питання, як здається, можна знайти у рішенні Європейського суду з прав людини, яке було винесено у справі «Яковлев проти України» (заява 42010/18), де Україні був, зокрема, зроблений закид, що при застосуванні примусового годування засуджених має місце такий недолік, як «недостатні процесуальні гарантії у

зв'язку з відсутністю законодавчого регулювання та неефективністю судового контролю» [2]. На наш погляд саме це зауваження Європейського суду з прав людини слугувало поштовхом для того, щоб Верховна Рада України внесла зміни і доповнення у кримінально-виконавче і кримінальне процесуальне законодавство для детального врегулювання процедури примусового годування позбавлених волі, а Кабінет Міністрів України затвердив Порядок примусового годування та умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, які відмовляються від прийняття їжі.

Як видається, проблему примусового годування позбавлених волі необхідно розглядати під різними кутами зору. Насамперед, потрібно відповісти на питання, як відмова засудженого від їжі кореспондується з правом людини на життя і здоров'я; наскільки є прийнятним застосування додаткового примусу до особи, яка й так знаходиться під тиском державного примусу; а чи позбавлене примусове годування засудженого ознак глуму, збиткування, наруги над ним і катування?

Засуджені, які доведені до відчаю і обирають у якості методу спротиву відмову на знак протесту від вживання їжі, ставлять під загрозу своє життя і здоров'я, це їх добровільне волевиявлення. У разі примусового годування держава з благих побажань запобігає загрозам праву на життя і здоров'я, але, як відомо благими намірами вимощена дорога в пекло. У частині 3 ст. 116 КВК стверджується, що примусове годування є крайнім заходом для збереження життя засудженого, отже необхідно

визначитися зі змістом права людини на життя і здоров'я.

Згідно статті 3 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканість. Також і ст. 3 Конституції України декларує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Повага до людського життя як безцінного, найвищого блага відображена у ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, де йдеться про те, що право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Так само і в ст. 27 Конституції України вказується, що кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Ніхто, у тому числі Конституція, не наділяють людину правом на життя. Конституція України визнає, що людина має це право в силу лише того факту, що вона є людиною.

Цивільний кодекс України відносить право на життя, право на охорону здоров'я до особистих немайнових прав фізичної особи, які належать кожній фізичній особі від народження, а також містить вказівку на те, що особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою. Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав (ст. 269 ЦКУ)

[3]. Треба відмітити, що за такого підходу, коли фізична особа не може відмовитися від права на життя, коли для людини немає можливості вільно розпоряджатися своїм життям, право на життя перетворюється в об'єктивне право, в обов'язок жити, міру належної поведінки суб'єкта суспільних відносин тобто у цивільному праві нівелюється межа між обов'язком і правом жити [4].

Як здається, у вищезазначених джерелах право людини на життя розуміється у нормативно-структурованому значенні, але ж життя притаманне людині від природи, а не дароване нормативно-правовими приписами держави. Необхідно розуміти, що право на життя і право на здоров'я відносяться до абсолютних прав. Абсолютні права – суб'єктивні права, носіям яких протистоїть невизначена і необмежена кількість зобов'язаних осіб. Зобов'язання полягає в утриманні від вчинення дій, що порушують абсолютні права. Абсолютними правами зазвичай вважають: заборону катувань; заборону нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження [5].

У конституційному праві право на життя і на здоров'я, як можливість вчиняти ті чи інші дії в межах встановлених правом, тлумачать як свободу людини, яка відноситься до суб'єктивних прав людини. Суб'єктивне право – це міра можливої поведінки суб'єкта суспільних відносин, що передбачені нормами об'єктивного права. Суб'єктивне право інтерпретується як певні юридично визнані можливості (права та свободи) поведінки суб'єкта права з метою задоволення

власного інтересу (потреби). Слово «суб'єктивне» означає, що наданими можливостями (правами та свободами) конкретний суб'єкт права на свій розсуд може скористатися або не скористатися, все залежить від його волі (інтересу) та свідомості [6].

Суб'єктивні права завжди розуміються в конкретному значенні – право на життя, працю, освіту тощо, їх використання завжди залежить від особистого бажання і розсуду індивіда. Відмінна риса суб'єктивного права в тому, що суб'єкт, що володіє ним, може від нього відмовитися, не потребуючи для цього отримання спеціальних повноважень і не будучи зобов'язаним в цьому перед ким-небудь звітувати. Суб'єктивними правами виступають конкретні права і свободи особи, які суб'єктивні в тому розумінні, що пов'язані з суб'єктом, належать йому і реалізуються залежно від його волі і свідомості [7]. Отже необхідно розмежовувати право на життя і здоров'я і право розпоряджатися своїм життям і здоров'ям. На думку Р. А. Калюжного і Л. О. Шапенко різниця між змістом суб'єктивного права і його здійсненням полягає в тому, що зміст суб'єктивного права включає в себе лише можливу поведінку уповноваженої особи, тоді коли здійснення права передбачає реальні, конкретні дії, пов'язані з перетворенням цієї можливості в дійсність. Це означає, що співвідношення між поведінкою, яка є складовою змісту суб'єктивного права, і поведінкою, що складає зміст здійснення права, являє собою співвідношення між можливістю та дійсністю [8]. Оголошення голоду-

вання особою, позбавленої волі, є її волевиявленням, якби не парадоксально це сприймалось, а волевиявлення є, до речі, процесом втілення волі соціальних суб'єктів у соціальну дійсність [9]. Під дійсністю потрібно розуміти умови відбування позбавлення волі у виправних колоніях радянського зразка, які Європейським комітетом з запобігання катуванням визначені як негуманні, що межують з тортурами. Мальтійська декларація стосовно тих, хто оголосив голодування, виходить з того, що необхідно поважати право особи, яка відмовилася від вживання їжі, розпоряджатися своєю особистістю, а одним з керівних принципів надання допомоги тому, хто оголосив голодування, має бути виключення примусу стосовно нього [10].

У частині 3 ст. 116 КВК йдеться про роль лікаря у застосуванні примусового годування до позбавлених волі. Цей припис лікарям визначати вид примусового годування і бути присутнім при його застосуванні абсолютно не відповідає міжнародним уявленням про морально-етичну складову діяльності лікарів. Так, Токійська декларація, що була прийнята у жовтні 1975 року Всесвітньою Медичною Асамблеєю, надає рекомендації лікарям стосовно катувань, покарань ті інших мук, а також негуманного або принизливого лікування у зв'язку з арештом чи утриманням у місцях ув'язнення. У цьому документі, зокрема, передбачено, що коли ув'язнений відмовляється від споживання їжі, то лікар не може застосувати до нього примусове штучне харчування [11]. Всесвітня

медична асоціація пізніше переглянула й оновила цю Декларацію, у якій зараз недвозначно говориться, що примусове годування силою є формою тортур і таким, що принижує гідність.

Виступає проти примусового годування позбавлених волі і Міжнародний Червоний Хрест, звертаючи увагу, що у випадку голодування у в'язнях необхідно прагнути до того, щоб поводження із ув'язненими і умови їх утримання були гуманними і відповідали міжнародним стандартам; відмова від вживання їжі є вибором засуджених, який необхідно поважати, як і їх людську гідність [12].

У частині 3 ст. 116 КВК України сказано, що примусове годування має на меті гуманне ставлення до особи засудженого, його прав, честі і гідності та не допускає будь-якого приниження чи тортур стосовно такого засудженого. Але як співвідноситься з цією тезою те, що серед шести названих видів примусового годування тричі йдеться про назогастральний зонд і одним із таких видів є годування через гастростому? Вживання у тексті закону даних слів іноземного походження вимагає їх тлумачення, щоб розуміти, наскільки гуманними є ці види примусового годування.

Так, процедура вставлення назогастрального зонда характеризується тим, що пацієнт має бути у свідомості, дихати рівномірно і розслабитися, для полегшення проходження зонда може його ковтати або пити воду через соломинку, при цьому зонд вводиться через ніздрю [13]. А чи можливо взагалі, щоб особа, яка чинить спротив примусовому

годуванню, при цьому розслабилась і рівномірно дихала в той час, коли насправді силоміць їй вводять через ніздрю назогастральний зонд?

Так само не відповідає праву людини на особисту недоторканість і примусове годування через гастростомію, яка насправді, є хірургічною операцією, що полягає в створенні штучного входу в порожнину шлунку через передню черевну стінку з метою годування пацієнта при неможливості прийому їжі через рот [14]. Як можна стверджувати про людинолюбство, дотримання прав особи, коли людині попри її волю роблять розтин шлунку? Хіба це не тортури, під якими у Токійській декларації розуміють навмисне систематичне або одноразове спричинення фізичних чи психічних страждань однією або декількома людьми, які діють самостійно або за чийось наказом, із застосуванням примусу? [11].

На додаток до ретельно описаної у частині 3 ст. 116 КВК процедури примусового годування Кабінет Міністрів України своєю Постановою від 25 квітня 2023 року затвердив Порядок примусового годування та умови тримання засуджених та осіб, взятих під варту, які відмовляються від прийняття їжі. Згідно п. 14 цієї Постанови примусове годування здійснюється з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [15].

Однак, як відомо, Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях (справа Невмержицький проти України (2005 рік), Яковлев проти України (2022 рік) займає чітку позицію про неприйнятність примусового годування, вважає його жорстоким поводженням із заявниками,

виходить з того, що примусове годування є порушенням статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де сказано, що ніхто не може бути підданий катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [16].

Розуміння того, що примусове годування невіддільне від тортур знайшло своє відображення і у науково-методичному посібнику для суддів, присвяченому застосуванню практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя вказується, що сферою застосування ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є усі випадки перебування особи під контролем держави, зокрема, і примусове годування [17].

Висновки. Таким чином, Європейський суд з прав людини, Міжнародний Червоний Хрест, Мальтійська і Токійська декларації виходять з неприйнятності примусового годування ув'язнених, яке прирівнюється до катування. Не позбавлені ознак тортур і дві третини видів примусового годування, названих у частині 3 ст. 116 КВК України. На нашу думку для усунення протиріччя у цьому питанні між вітчизняним законодавством і міжнародною практикою необхідно частину 3 ст. 116 КВК України викласти у такій редакції: «Примусове годування засудженого, який заявив про відмову від вживання їжі, забороняється».

Список використаних джерел

1. Національний стандарт України ДСТУ 1.5:2015 «Національна стандартизація. Правила розроблення, викладання та оформлення нормативних документів. URL: https://udhtu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/DSTY_1_5_2015.pdf (дата звернення: 25.05.24).
2. Яковлев проти України : Рішення Європейського суду з прав людини. П'ята секція. (Заява № 42010/18) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i53#Text (дата звернення: 25.05.24).
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 №435-IV. Дата оновлення від 08.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n5549> (дата звернення: 25.05.2024)
4. Поняття, сутність і зміст об'єктивного права. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/tdp-new/info/lection/lec5/tema5_7.html (дата звернення: 25.05.24).
5. Абсолютні права. URL: <https://www.rights.in.ua/themes/human-rights-restrictions/absolute-rights> (дата звернення: 25.05.24).
6. Суб'єктивні права. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%B1%27%D1%94%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0 (дата звернення: 25.05.24).
7. Об'єктивне і суб'єктивне право. URL: <https://studies.in.ua/krestovska-nm-teorija-derzhavy-i-prava/1532-116-1110-obyektivne-subyektivne-pravo.html> (дата звернення: 25.05.24).
8. Калюжний Р. А., Шапенко Л. О. Концептуальний зміст суб'єктивного права в умовах правової інтеграції. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 4. С. 54–61.

9. Волевиявлення URL: <https://vue.gov.ua/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%8F%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 25.05.24).
10. Мальтійська декларація стосовно тих, хто оголосив голодування (прийнята 43-ю Всесвітньою Медичною асамблеєю, жовтень 1975 р., м. Марбелла). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/151422__151422 (дата звернення: 25.05.24).
11. Токійська декларація (прийнята 29-ю Всесвітньою Медичною асамблеєю, жовтень 1975 р., м. Токіо). URL: <https://med-pravo.ru/International/Tokyo.htm> (дата звернення: 25.05.24).
12. Hunger strikes in prisons: The ICRC's position. URL: <https://www.icrc.org/en/document/hunger-strikes-prisons-icrc-position> (дата звернення: 25.05.24).
13. Введення зонду для ентерального годування. URL: <https://together.stjude.org/uk-ua/procedures/feeding-tube-placement-for-enteral-feeding.html> (дата звернення: 25.05.24).
14. Що таке гастростомія? URL: <https://www.surgery.org.ua/News/Details/f46515ca-4997-4902-990e-d734a8c86d04> (дата звернення: 25.05.24).
15. Про затвердження Порядку примусового годування та умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, які відмовляються від прийняття їжі : постанов Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2023 року № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.05.24).
16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 04.11.1950 / Рада Європи.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.05.24).
17. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с. <https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/232716.pdf> (дата звернення: 25.05.24).

Stepanyuk A., Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Law of the Faculty of Humanities and Law National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»

ORCID: 0000-0002-0877-6319

The right to life and forced feeding of persons deprived of liberty

The article draws attention to the peculiarities of the procedure for legislative regulation of the use of force-feeding of prisoners under the influence of the decisions of the European Court of Human Rights. The difference between the absolute right to life and health and the subjective right to dispose of one's life and health in the event of being declared deprived of liberty on hunger strike is indicated. With reference to international documents, it is proved that force-feeding of prisoners contradicts their right to personal integrity and falls under the signs of torture. It is shown that the participation of a doctor in force-feeding of prisoners is unacceptable, since it does not comply with the principles of medical ethics. The article indicates that most of the types of force-feeding enshrined in Part 3 of Article 116 of the

Criminal and Executive Code of Ukraine are characterized as inhumane and are a manifestation of torture. It is emphasized that international acts and decisions of international bodies (European Court of Human Rights, International Red Cross) proceed from the inadmissibility of force-feeding prisoners, which is equated with torture. The inadmissibility of force-feeding prisoners is proven and the opinion is argued regarding the prohibition of this type of treatment of convicts, since it is a violation of the human right to dispose of one's life and health. In order to eliminate the contradiction in this issue between domestic legislation and international practice, a new wording of Part 3 of Article 116 of the Criminal and Executive Code of Ukraine is proposed so that force-feeding prisoners is generally prohibited.

Keywords: *right to life and health, subjective right, right to dispose of one's life and health, forced feeding, torture.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.3.04

УДК 343.9

Шинкарьов Ю. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правового
регулювання економіки Харківського
національного економічного
університету імені Семена Кузнеця
ORCID: 0000-0003-1173-7975
e-mail: yurand_shin@ukr.net

ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСАД ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ПРИ ЙОГО ПРИЗНАЧЕННІ ЗА ВЧИНЕННІ ДІЯННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 1. СТ. 152 КК УКРАЇНИ

Пропонована стаття присвячена дослідженню застосування спеціальних засад призначення покарання за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 152 чинного Кримінального кодексу України. У статті констатується, що у значній кількості сучасних наукових робіт, присвячених дослідженню інституту призначення покарання, науково обґрунтовується наявність субінституту спеціальних засад призначення покарання. При чому, незважаючи на це, значна кількість питань з ними пов'язаних, досі залишається поза увагою сучасних вчених у галузі кримінального права. В статті щодо цього визначається, що у сучасній правовій літературі відсутній аналіз застосування спеціальних засад призначення покарання при його застосуванні за вчинення конкретного кримінального правопорушення. Одним із них є склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 1 ст. 152 КК України. Метою пропонованої наукової статті є аналіз практики застосування спеціальних засад призначення покарання на ґрунті дослідження практики правозастосування. Пропонуються основні підходи до визначення поняття спеціальних засад призначення покарання. Констатується значення спеціальних засад для реалізації принципу індивідуалізації покарання. Окреслюються основні підходи до визначення переліку або системи спеціальних засад призначення покарання. Визначається, що базою для проведення дослідження виступають 100 вироків суду про призначення покарання, за вчинення діяння передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України протягом 2019-2024 років. При проведенні дослідження за основу взятий більш широкий перелік спеціальних засад призначення покарання, який пропонується у літературі. В процесі дослідження встановлено, що окремі спеціальні засади призначення покарання не застосовувалися під час його призначення за вчинення діяння, окресленого у ч. 1 ст. 152 КК України, хоча законом передбачена така можливість. Визначені спеціальні засади призначення покарання, що не можуть бути застосовані з огляду на конструкцію

складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України. Визначена група спеціальних засад, що застосовуються частіше за все при призначенні покарання за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України. Робиться висновок про значний індивідуалізуючий потенціал спеціальних засад призначення покарання..

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, заходи кримінально-правового характеру, кримінальне покарання, призначення покарання, загальні засади призначення покарання, спеціальні засади призначення покарання, правопорушення проти статевої свободи та недоторканості, згвалтування.

Постановка проблеми. Процес призначення покарання завжди привертав увагу науковців у галузі права. Цей інтерес не зник і нині. Оскільки процес призначення покарання здійснюється у відповідності із загальними засадами призначення покарання, що визначені ст. 65 КК України, то і більшість досліджень пов'язані саме з аналізом цього правового явища. Але при цьому, останніми роками все частіше і частіше у наукових роботах починають досліджуватися спеціальні засади призначення покарання, існування яких у своїх роботах починає обстоювати значна кількість сучасних учених у галузі кримінального права, хоча при цьому існують і противники такого підходу [1, с. 267]. Але, навіть попри це, не часто можна знайти роботу, присвячену аналізу особливостей застосування або спеціальних засад призначення покарання, або окремих їх видів при призначенні покарання за конкретні кримінальні правопорушення. Хоча значення спеціальних засад призначення покарання для процесу важко переоцінити, оскільки у порівнянні із загальними засадами, вони регламентують додаткові, спеціальні правила призначення покарання та у якості механізму реалізації встановлюють

особливий порядок, процедуру призначення покарання з урахуванням або окремих особливостей правопорушення або особи правопорушника [2, с. 331]. Саме тому, запропонований аналіз видається достатньо актуальним. Слід зазначити, що при аналізі сучасної літератури не виявлено жодного випадку правового дослідження застосування спеціальних засад при призначенні покарання за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України, що підкреслює необхідність такого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, увага яких приділялася дослідженню субінституту спеціальних засад призначення покарання можна виділити: Бабанли Р., Ворону В. С., Дудорова О. О., Попія А. С., Яценка А. М. Але при цьому слід ще раз зазначити, що застосування спеціальних засад призначення покарання при його призначенні за вчинення конкретного кримінального правопорушення не проводилося.

Постановка завдання. Метою статті є змістовний аналіз та узагальнення практики призначення покарання за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України у контексті застосування спеціальних засад призначення покарання.

Виклад основного матеріалу.

Перш ніж досліджувати практику призначення покарання і виявлення тенденцій застосування спеціальних засад при призначенні покарання за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України, необхідно окреслити, що ж саме необхідно розуміти під спеціальними засадами призначення покарання та визначити їх види.

В цілому, теоретико-правових визначень спеціальних засад призначення покарання у сучасній літературі існує декілька. Так, Ворона В.С. зазначає, що спеціальні засади призначення покарання, це: «нормативно визначені, обов'язкові для суду правила, які регулюють призначення покарання щодо окремих кримінально-правових інститутів і застосовуються лише у визначених кримінальним законом ситуаціях (випадках), з урахуванням специфіки суб'єкта злочину та особливостей злочинного діяння, спрямовані на доповнення й розвиток загальних засад призначення покарання, з метою повної реалізації принципу індивідуалізації призначеного покарання» [3, с. 155].

Яценко А.М. зазначає що спеціальними засадами є передбачені законом про кримінальну відповідальність правила призначення покарання, що відображають специфіку вчиненого кримінального правопорушення або особу, яка його вчинила, в окремому кримінальному провадженні [4, с. 132].

Дудоров О.О. характеризуючи спеціальні засади призначення покарання зосереджується на їх функціоналі, зазначаючи, що вони підлягають застосуванню не в кожному випадку призначення покарання, а

тільки у чітко визначених законом про кримінальну відповідальність випадках. Такі правила доповнюють (розвивають) загальні засади призначення покарання та застосовуються у сукупності з ними та покликані забезпечувати індивідуалізацію покарання залежно від специфіки злочинної або посткримінальної поведінки чи особливостей особи винного [5, с. 122].

Певна полеміка триває і при окресленні видів спеціальних засад призначення покарання або їх системи.

Так, Дудоров О.О. зазначає, що до спеціальних засад належать: «призначення покарання особі, визнаній обмежено осудною (ч. 2 ст. 20 КК); призначення покарання особі, яка вчинила злочин під час виконання спеціального завдання з попередження або розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК); призначення покарання особі, яка вчинила незакінчений злочин або злочин у співучасті (ст. 68 КК); призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК); призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69-1 КК); призначення покарання за сукупністю злочинів і сукупністю вироків» [5, с.122].

Ворона В.С. виділяє такі їх види: «1) призначення покарання особі, визнаній обмежено осудною (ч. 2 ст. 20 КК); 2) призначення покарання особі, яка вчинила злочин під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК); 3) призначення покарання за незакінчений злочин (ч. 1, 2, 3 ст. 68

КК); 4) призначення покарання за злочин, вчинений у співучасті (ч. 4 ст. 68 КК); 5) призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК); 6) призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69-1); 7) призначення покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК); 8) призначення покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК); 9) призначення покарання неповнолітньому (ст. 103 КК); 10) призначення покарання, узгодженого сторонами угоди (ч. 5 ст. 65 КК)»[6, с. 132].

В інших роботах, вказані переліки піддаються критичній оцінці [7]. Але, не ставлячи на меті концептуальну розробку переліку або системи видів спеціальних засад призначення покарання, пропонується проаналізувати їх у самому широкому їх переліку щодо їх застосування за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України. Для того, щоб звузити обсяг аналізу до обсягу наукової статті – буде проаналізовано їх застосування при призначенні покарання за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України. Базою для проведення аналізу виступило 100 вироків щодо засудження осіб за вчинення діяння такого роду (вироки обиралися рандомно за 2019-2024 роки).

1. Призначення покарання обмежено осудній особі. Із проаналізованого масиву актів правозастосування, а саме вироків суду, не було виявлено жодного випадку призначення покарання за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України обмежено осудній особі. В даному випадку можна стверджувати про мінімальний фактичний індивідуалізуючий ефект цієї спеціальної

засади (якщо її визнавати такою, що в окремих працях піддається критиці) на призначення покарання за вчинення правопорушення такого роду. Як правило у вирокх суду у частині, де визначається характеристика винної особи вказується на те, що особа є психічно здоровою на обліку у лікаря-психіатра не знаходиться.

2. Призначення покарання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК). Жодного вироку суду, де констатувалося б вчинення зґвалтування при виконанні спеціального завдання не виявлено. Окрім того, очевидно, що вказана спеціальна засада при призначенні покарання за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 152 КК не може судом враховуватися взагалі. Це пов'язується із тим, що вона застосовується в даному випадку тільки за умови, якщо особа у складі організованої групи чи злочинної організації вчинила особливо тяжкий злочин, вчинений умисно і поєднаний з насильством над потерпілим, або тяжкий злочин, вчинений умисно і пов'язаний з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків. Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 152 КК України відноситься до нетяжких злочинів, а отже вказані обставини, навіть за їх наявності ніякого впливу ані на розмір ані на вид покарання справити не можуть, оскільки факт їх наявності обумовлює відсутність кримінальної протиправності діяння.

3. Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення (ч. 1, 2, 3 ст. 68 КК). Вказана засада була урахована судом при призначенні покарання, що спостерігалось приблизно у 8% проаналізованих справ. Відповідно до правил, визначених ст. 68 КК України, суд знижував винній особі розмір покарання, що призначається. При чому, у всіх 100 % застосування вказаної засади покарання призначалося за вчинення замаху на кримінального правопорушення. Таким чином, можна стверджувати, що вказана засада виконує своє змістовне навантаження, тобто працює в механізмі індивідуалізації покарання.

4. Призначення покарання за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті (ч. 4 ст. 68 КК). Вказана засада при призначенні покарання за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України застосована бути не могла, з огляду на те, що вказана стаття має у своїй структурі частину 3, яка передбачає відповідальність за вчинення зґвалтування групою осіб. Вчинення зґвалтування групою осіб є кваліфікуючою обставиною і збільшення розміру покарання передбачено відповідно санкцією за вчинення цього діяння, в межах якої суд індивідуалізує покарання. Таким чином ця засада при призначення зґвалтування вплинути на обрання міри покарання не може. Єдине врахування може відбуватися в межах санкції зазначеної частини статті де при призначенні покарання співучасникам кримінального правопорушення суд, керуючись положеннями статей 65-67 КК України, враховує характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні кримінального правопорушення.

5. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК). Жодного випадку призначення покарання з урахуванням вказаної засади виявлено не було.

6. Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69–1). Серед проаналізованих вироків вказана засада була застосована лише 1 раз, що знов таки свідчить про те, що суд як правило не вбачає в обставинах справи достатньої кількості пом'якшуючих обставин для застосування вказаної засади.

7. Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 70 КК). Вказана засада була реалізована майже у 30 % призначення покарання за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України. Як правило сукупність із цим правопорушенням складали: ст. 162 КК України або правопорушення проти власності. Застосовуючи дану засаду суд використовував обидва методи призначення остаточного покарання: воно призначалося як шляхом повного або часткового складання покарань так і шляхом поглинення більш суворим покаранням менш суворого. В будь якому випадку, встановлення правил, передбачених ст. 70 КК України значно вплинуло на методику призначення покарання та на обрання його остаточної міри як результату. Як підсумок – вказана засада успішно застосовується при призначенні покарання за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України;

8. Призначення покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК). Серед проаналізованих вироків суду жодного разу вказана засада застосована не була;

9. Призначення покарання неповнолітньому (ст. 103 КК). Вказану засаду при аналізі вироків суду також виявлено не було. Навіть при призначенні покарання неповнолітній особі за вчинення зґвалтування, вказана засада могла бути реалізована лише частково – в обсязі, передбаченому ч. 1 ст. 103 КК України: «При призначенні покарання неповнолітньому суд, крім обставин, передбачених у статтях 65-67 цього Кодексу, враховує умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього». Частина ж 2 ст. 103 КК України, яка скоріше і становить основний обсяг спеціальної засади, а саме: «При призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю кримінальних правопорушень або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати п'ятнадцяти років» - застосована бути не може, оскільки санкція передбачена за вчинення зґвалтування (ч. 1 ст. 152 КК України), передбачає максимальне покарання у виді позбавлення волі від трьох до п'яти років. Отже, про призначення покарання на строк більше 15 років в даному випадку мова йти не може;

10. Призначення покарання, узгодженого сторонами угоди (ч. 5 ст. 65 КК). Як вже неодноразово зазначалося у літературі, незважаючи на те, що вказана засада знайшла місце у положеннях ст. 65 КК України «Загальні засади призначення покарання», вона тим не менш є засадою спеціальною, оскільки угоди укладаються тільки у передбачених законом випадках за наявності для цього відповідних підстав. Але, аналіз практики призначення

покарання за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України показує, що саме ця засада є однією із найчастіше застосовуваних. Покарання за вчинення даного правопорушення призначалося із врахуванням вказаної засади приблизно у 23 % випадків, що свідчить про актуальність, дієвість вказаної засади та її вплив на визначення остаточної міри покарання.

Висновок. Аналіз застосування спеціальних засад призначення покарання при його призначенні за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України, показав декілька тенденцій:

1. вказані засади, як визначається, частіше за все у їх теоретико-правовому понятті дійсно застосовуються тільки у конкретних чітко визначених випадках і тільки по відношенню певного кола осіб. Тому система спеціальних засад призначення покарання не може у своєму комплексі бути застосована при призначенні покарання за будь яке кримінальне правопорушення;

2. при аналізі призначення покарання за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України, було виявлено обмеженість у можливості застосування спеціальних засад призначення покарання у зв'язку із нормативною конструкцією цього складу кримінального правопорушення;

3. найбільш часто застосовуваними спеціальними засадами призначення покарання у разі його застосування за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК України є призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення, призначення покарання за сукупністю кримінальних правопору-

шень та призначення покарання на підстав угод;

4. незважаючи не неможливість і на власне непередбачення правовою природою субінституту спеціальних засад призначення покарання

у всіх випадках, вони тим не менш є важливим елементом реалізації принципу індивідуалізації покарання і їх застосування здатне суттєво вплинути на остаточний розмір покарання, що призначається.

Список використаних джерел

1. Панчак О. Правила призначення покарання: система чи безсистемність. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Випуск 60. с. 260–269.
2. Шинкарьов Ю. В. Спеціальні засади призначення покарання як один із елементів механізму забезпечення прав і свобод людини в процесі призначення покарання. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє*. 2021. с. 331–332.
3. Ворона В. С. Поняття спеціальних засад призначення покарання. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2016. № 3. С. 162–165.
4. Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру. Х. : ХНУВС, 2014. 349 с.;
5. Дудоров О. Спеціальні засади призначення покарання. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 121–135.
6. Ворона В. С. Щодо питання про види спеціальних засад призначення покарання. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Право*. 2016. Вип.24. с. 128–133.
7. Шинкарьов Ю. В. Щодо визначення видів спеціальних засад призначення покарання. *STUDIA SLOBOZHANICA. Матеріали всеукраїнської науково-методичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2023»*, 6 квітня 2023 р. Харків: ДБТУ, 2023. С. 174–179.

Shinkarov Y., Candidate of Sciences in Law, Associate Professor, Head of the Department of Legal Regulation of Economy of the Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

ORCID: 0000-0003-1173-7975

e-mail: yurand_shin@ukr.net

On the application of special principles of sentencing when sentencing for an act under part 1. art. 152 of the Criminal code of Ukraine

The proposed article is devoted to the study of application of special principles of sentencing for an act under Part 1 of Article 152 of the current Criminal Code of Ukraine. The article states that in a significant number of modern scientific works devoted to the study of the institution of sentencing, the existence of a substitution of special principles of sentencing is scientifically substantiated. And despite this, a significant number of issues related to them still remain unaddressed by modern scholars in the field of criminal law. In this regard, the article determines that in the modern legal literature there is no analysis of the application of special

principles of sentencing when it is applied for a specific criminal offense. One of them is the corpus delicti of a criminal offense under Part 1 of Article 152 of the CC of Ukraine. The purpose of the proposed scientific article is to analyze the practice of application of special principles of sentencing based on the study of law enforcement practice. The author proposes the main approaches to defining the concept of special principles of sentencing. The author emphasizes the importance of special principles for the implementation of the principle of individualization of punishment. The main approaches to determining the list or system of special principles of sentencing are outlined. It is determined that the basis for the study is 100 court verdicts on sentencing for committing an act under Part 1 of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine during 2019-2024. The study is based on a broader list of special principles of sentencing proposed in the literature. In the course of the study, it was established that some special principles of sentencing were not applied when sentencing for the act specified in Part 1 of Article 152 of the CC of Ukraine, although the law provides for such a possibility. The author identifies the special principles of sentencing which cannot be applied due to the construction of the criminal offense under Part 1 of Article 152 of the CC of Ukraine. The author identifies a group of special principles which are most often used when sentencing for an offense under Part 1 of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine. The author makes a conclusion about the significant individualizing potential of special principles of sentencing.

Keywords: *criminal liability, criminal offense, criminal law measures, criminal punishment, sentencing, general principles of sentencing, special principles of sentencing, offenses against sexual freedom and inviolability, rape.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.3.05

УДК 343.1

Бурдоль В. В.,
здобувач вищої освіти третього
освітньо-наукового рівня
Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний Інститут»
ORCID: 0000-0003-0776-4612

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Стаття присвячена дослідженню поняття забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, його сутності та значення в системі кримінальної процесуальної діяльності. Поняття «забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства» розглядається як частина кримінального провадження забезпечувального характеру. Звернута увага на комплексний характер забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, яке містить елементи правового, процесуального, організаційно-технічного характеру. Пропонується виділяти структуру вказаного елементу кримінального провадження, а саме: суб'єктний склад, засоби здійснення, об'єкт забезпечення, діяльнісна (процедурна), правова складові та мета застосування. Звертається увага, що сутність та зміст забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства обумовлений визнанням на рівні Конституції України людини та її безпеки найвищою соціальною цінністю та покладення у зв'язку з цим на державу, органи державної влади, їх посадових осіб обов'язку утвердження і забезпечення прав і свобод людини, в частині забезпечення її безпеки зокрема у сфері кримінального судочинства. Ця властивість має віднайти своє відображення в змісті цього явища. Стосовно значення кримінальної процесуальної діяльності з забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, то завдяки застосуванню відповідних заходів безпеки забезпечується захист життя, житла, здоров'я та майна учасника кримінального провадження від протиправних посягань. Це характеризує вказаний інститут кримінального процесуального права як різновид кримінальних процесуальних гарантій прав особи. А законодавчо закріплена мета його застосування – створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя, розкриває його сутність і як гарантії виконання завдань кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальне процесуальна діяльність, забезпечення безпеки, безпека учасника кримінального судочинства, процесуальні гарантії, прав та свобод особи, завдання кримінального провадження.

Постановка проблеми. Однією з складових кримінального провадження є процесуальна діяльність, пов'язана з забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та застосуванням відповідних заходів безпеки. Зміна характеру та форм кримінальної процесуальної діяльності, розширення кола осіб, які беруть у ній участь, потреба врахування найкращих світових практик захисту особи у кримінальному судочинстві – все це обумовлює необхідність нового погляду на роль, місце та процедури застосування заходів безпеки у кримінальному провадженні, як і на перелік відповідних заходів безпеки, який потребує свого удосконалення. Відправною точкою для оновлення інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства є аналіз базових явищ, які лежить в його основі – понять «безпеки» та «забезпечення безпеки» щодо учасників кримінального судочинства. Тож актуальним завданням юридичної науки є подальше вивчення цієї частини кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, зокрема в аспекті права на безпеку та застосування відповідних заходів її забезпечення досліджували такі українські вчені як: В. В. Бурлака, С. В. Гайду, І. В. Гловюк, О. О. Гриньків, В. С. Зеленецький, О. В. Ільченко, Б. М. Качмар, Т. П. Кірієнко, В. В. Корець-

ка, О. П. Корецький, М. В. Куркін А. О., Ляш, П. С. Михайлов, А. М. Орлеан, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, А. В. Свінцицький, П. В. Серебрянський, В. Є. Тарасенко, Г. К. Терятник, М. В. Тимчаль та інші. Разом з тим, наявні дослідження процесуально-правових аспектів базового поняття «забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства» потребує певного перегляду з урахуванням зміни підходів та способів здійснення кримінальної процесуальної діяльності, зокрема з огляду на подальшу гуманізацію національного кримінального провадження відповідно до вимог міжнародних стандартів у сфері кримінального судочинства.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення змісту поняття «забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства», з'ясування його сутності та значення як самостійного явища, окремого інституту кримінального процесуального права та напрямку кримінальної процесуальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи інститут забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, зазначимо, що для розкриття змісту, з'ясування сутності відповідного поняття, яке лежить в його основі, насамперед слід встановити значення таких його компонентів як поняття «безпеки учасника» та «забезпечення безпеки» стосовно сфери кримінального судочинства.

Так, у тлумачному словнику поняття «безпека» розкривається як стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [1, с. 69], де поняття «стан», своєю чергою, означає обставини, умови, в яких хто-, що-небудь перебуває, існує; ситуація, зумовлена певними обставинами, умовами [1, с. 1383]. Тобто безпека є результатом створення таких обставин, умов, в яких хто-, що-небудь перебуває, існує, які обумовлюють виключення або істотне зниження ризику шкоди кому-, чому-небудь від певної загрози. З наведеного можна визначити, що це поняття характеризується як результат певної діяльності, метою якої виступає створення умов та станів безпечного існування або функціонування суб'єктів або об'єктів.

Науковці зауважують, що поняття «безпека» наразі поширене в усьому світі: національна безпека, економічна безпека, екологічна безпека, енергетична безпека, ядерна безпека, пожежна безпека тощо – кожне з цих понять охоплює певну сферу суспільної діяльності [2, с. 103]. Використовується воно зокрема в сферах суспільних відносин. Так, приміром В. І. Франчук безпеку соціальної системи визначає як стан системи в межах граничних значень і здатність протидіяти загрозам чи небезпеці з метою захисту інтересів, збереження цілісності системи та сприяння її розвитку [3, с. 13]. З аналізу цього визначення зауважимо, що поняття «безпека» цим автором тлумачиться через характеристику як певного стану, який забезпечується для існування певної системи та характеризується відповідними «граничними значеннями», де вказаний стан формується

з метою «захисту інтересів, збереження цілісності системи». Вказаний автор додає елемент мети забезпечення безпеки.

Стосовно застосування поняття «безпека» до сфери кримінального судочинства, то звернемо увагу, що вона виступає як соціально організована система відносин, врегульованих нормами кримінального процесуального права, тобто є системою міжособистісних відносин людина – людина. Відповідно поняття «безпеки» має стосуватися саме особи, людини. В цьому контексті звернемо увагу на позицію Т. П. Кірієнко, яка під безпекою особистості пропонує розуміти стан захищеності людини від факторів небезпеки на рівні її особистих інтересів та потреб; у зв'язку із цим концепція безпеки зосереджує увагу на ситуаціях небезпеки, що виникають через насильства та злидні й інші загрози і обставини [4, с. 29]. Кримінальне провадження як окремий випадок буття особи також може бути пов'язано з ситуаціями небезпеки, а тому в загальному вигляді «безпеки особи у кримінальному провадженні» буде базуватися на ознаках та сутності наведеного визначення.

Враховуючи, що до числа основних завдань кримінального провадження віднесено захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, то це додатково виділяє людину-учасника кримінального провадження як основного суб'єкта щодо якого забезпечується стан безпеки, а також підкреслює зміст тих явищ, які є об'єктом забезпечення

такої безпеки (права, свободи та законні інтереси). Такий підхід до безпеки особи у кримінальному провадженні, де людина перебуває в центрі системи кримінальних процесуальних відносин, як вважаємо, є не випадковим. І цей підхід віднайшов своє відображення в нормах національного законодавства.

Так, він узгоджується та відповідає положенням ст. 3 Конституції України, яка закріпила положення, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. У певній частині про це йдеться у ст. 8 КПК України. На наш погляд, ці норми визначають безпеку людини як найвищий пріоритет забезпечення у кримінальному судочинстві взагалі, такі й при застосуванні відповідних заходів безпеки зокрема. І має рацію В. П. Тихий, коли констатує, що безпека людини – це об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної (матеріальної), психологічної і моральної захищеності людини, її прав і свобода людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані), інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії і забезпечують її безпеку [5, с. 36-37]. Тому погодимося з думкою, що зі ст. 3 Конституції України витікає, що безпека учасників кримінального судочинства є одним із пріоритетів державної політики [6, с. 9].

У науці кримінального процесу вчені-юристи наводять схожі до загально вживаного поняття за змістом визначення поняття «безпека». Так, В. С. Зеленецьким, М. В. Куркіним свого часу було зауважено, що

безпека означає відсутність у даний момент реальної загрози об'єктам, що охороняються, цінностям або особам тієї конкретної шкоди, настання якої раніше побоювались [7, с. 85]. Тобто науковці характеризують положення або стан особи в конкретний момент. Але, погоджуючись з ними щодо самої сутності безпеки (відсутність загрози), вважаємо, що більш доцільно вести мову про стан захищеності як від реальних, так і потенційних загроз. Зокрема П. С. Михайлов слушно зауважує, що безпека учасників кримінального провадження – це стан правової захищеності, за якого учасникам кримінального провадження не загрожує небезпека через несвоєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз [8, с. 411]. В цілому наведене визначення співвідноситься зі змістом загально вживаного поняття «безпека» з акцентуванням уваги на сутності (стан правової захищеності) та причині та підставі його забезпечення (загрози) та їх характері (реальні та потенційні).

З наведеного вище, враховуючи положення Основного закону та узагальнюючи позиції науковців, констатуємо, що поняття «безпека» у кримінальному судочинстві може розумітися як стан захищеності людини-учасника кримінального провадження від реальних або потенційних загроз чи небезпеки з метою створення умов для її участі у кримінальному провадженні та належної реалізації її прав і свобод та законних інтересів, а також виконання процесуальних обов'язків.

З'ясувавши зміст поняття «безпека учасника кримінального судочинства», наведемо бачення основ-

ного поняття – «забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства».

Так, у тлумачному словнику української мови слово «забезпечення» (дія за знач. забезпечити) має наступне значення: 1. Постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах. 2. Створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось. 3. Захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [1, с. 375]. Тобто вказана діяльність має своїм змістом дії з задоволення певних потреб суб'єкта або об'єкта, її метою виступає формування відповідних умов для захисту суб'єкта або об'єкта від небезпеки, а сутність проявляється в існуванні певних механізмів гарантування та захисту. Наведемо бачення значення поняття «забезпечення» у його поєднанні зі змістом терміну «безпека». Так, зазначимо, що «забезпечення безпеки» можна характеризувати як певну діяльність з задоволення потреб суб'єкта або об'єкта у формуванні стану захищеності від реальних або потенційних загроз чи небезпеки з метою створення умов для їх безпечного існування або функціонування.

Схожі за змістом визначення стосовно сфери кримінального судочинства наводяться науковцями. Зокрема В. С. Зеленецький, М. В. Куркін під забезпеченням безпеки пропонували розуміти прийняття компетентними органами сукупності спеціальних заходів, реалізація (здійснення) яких призвела, а значить «забезпечила» усунення (ліквідацію) загрози, що існувала тобто можливості завдання шкоди об'єктам, що охороняються, особам

або іншим цінностям, настання якої раніше побоювались [7, с. 86]. Автори, роблять акцент на відверненні (усунення (ліквідацію)) загрози завдяки сукупності спеціальних заходів. При цьому застосування вказаних заходів, на їх думку, потрібно задля усунення можливості завдання шкоди. Але при цьому вони залишили поза увагою як потенційну небезпеку (ризик її настання), так і мету застосування вказаних заходів в контексті завдань кримінального судочинства – створення умов для належного відправлення правосуддя.

В. М. Тertiшник у своїх працях використовує наступне визначення досліджуваного поняття: «забезпечення безпеки учасників кримінального процесу – це здійснення правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі та гідності цих осіб від протиправних посягань з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя» [9, с. 211]. В основу формулювання, яке навів В. М. Тertiшник, покладено визначальні риси, наведені у ст. 1 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», але з акцентом на комплексний характер застосування вказаних заходів.

О. О. Гриньків, А. О. Ляш у монографії «Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві» під забезпеченням безпеки учасників кримінального судочинства розуміють виконання уповноваженими законом (компетентними) органами комплексу необхідних дій (заходів), спрямованих на недопущення можливості завдати шкоди учасникам кримінального судочинства, з метою

належного здійснення правосуддя [2, с. 108]. За змістом воно як і у визначенні наведеним В. М. Тertiшником, базується на положеннях чинного спеціального закону його ст. 1, але з акцентом не на реальний, а на можливий характер шкоди.

М. В. Тимчаль пропонує наступне визначення поняття «забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» як діяльності уповноважених законом органів, спрямованої на здійснення комплексу (або системи) необхідних заходів (правових, організаційних, технічних та інших) за наявності загрози життю, здоров'ю, тілесній недоторканості, майну, честі та гідності осіб у зв'язку з їх участю в кримінальному процесі та з метою належного здійснення правосуддя (виявлення, запобігання, протидії, розкриття та розслідування злочинів, а також розгляду кримінальних проваджень) [10, с. 194]. В цьому визначенні також можна виділити загальне для понять «забезпечення» та «безпека» змістовне наповнення, яке було проаналізовано вище. М. В. Тимчаль окремо відмічає, що заходи безпеки можуть бути здійснено не як поодинокі, а як комплекс заходів. Вважаємо, що це слушне доповнення.

О. Д. Котова забезпечення безпеки також, як і М. В. Тимчаль, характеризує як виконання уповноваженими законом (компетентними) органами комплексу необхідних дій (заходів), спрямованих на недопущення можливості завдати шкоди суб'єктам кримінального провадження, з метою належного здійснення правосуддя [11, с. 12]. Але, на відміну від М. В. Тимчаль, яка наголошує на наявності загрози як

підставі застосування заходів безпеки, О. Д. Котова такою підставою розглядає потенційну можливість завдання шкоди суб'єктам кримінального провадження. В роботі вже було відлічено, що безпека розуміється як стан захищеності як від реальних, так і потенційних загроз. Тому такий погляд у більшому ступені спрямований на пріоритетний захист учасників кримінального провадження.

О. П. Корецький, В. В. Корецька в контексті Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», наводять таку дефініцію поняття «забезпечення безпеки осіб» – здійснення правоохоронними органами всебічних заходів, які спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна осіб від злочинів, з метою створення потрібних умов для правосуддя та визначенні, попередженні, закінченні, розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень, і також у судовому розгляді кримінальних проваджень [12, с. 77].

П. С. Михайлов забезпечення безпеки учасників кримінального провадження визначає як діяльність правоохоронних органів, спрямовану на здійснення необхідних заходів (правових, організаційних, технічних та інших) за наявності загрози життю, здоров'ю, власності, честі, гідності та репутації осіб у зв'язку з їх участю у судовому розгляді кримінальних проваджень [8, с. 411]. Автор виділяє як суб'єктів забезпечення безпеки, так і тих, кому така безпека забезпечується, вказує на умови застосування відповідних заходів (участь у судовому розгляді) та підстав їх застосування (наявність

загрози). Такий погляд варто підтримати.

З наведеного, узагальнюючи позиції науковців, можемо констатувати, що поняття «забезпечення безпеки» в науці кримінального процесу переважним чином характеризується як той чи інший варіант наведеного у ст. 1 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» значення цього поняття. Зокрема можемо виділити такі його змістовні елементи як: діяльність уповноважених на те органів та їх посадових осіб; застосування певного комплексу спеціальних заходів; спрямованість заходів на усунення факторів та чинників небезпеки (реальної або потенційної); завданням захисту учасників кримінального провадження є відвернення шкоди відповідним цінним та значущим для них об'єктам (життя, житла, здоров'я та майна); метою є створення умов для їх участі у кримінальному провадженні в частині створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя.

Але відмітимо, що в більшості наведених визначень, як і у ст. 1 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» залишається поза увагою аспект охорони прав, свобод та законних інтересів власне учасників кримінального провадження як самостійний об'єкт захисту. Тобто здійснення захисту стосується життя, житла, здоров'я та майна цих осіб, але, виходячи з наведеного та змісту ст. 1 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», це робиться виключно заради належного відправлення пра-

восуддя. Хоча звісно саме участь цих осіб у цьому процесі і обумовлює таку потребу. Але, враховуючи висловлені вище міркування щодо розуміння поняття «безпека учасника кримінального судочинства», вважаємо, що захист прав і свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження має здійснюватися поряд з інтересами правосуддя як самодостатніх благ, того об'єкта, який Конституцією України визнаний найвищою соціальною цінністю. Як вбачається, цей момент має бути врахований при формулюванні відповідного визначення.

Висновки. Розглянувши визначені при постановці мети питання статті, можемо навести наступні висновки-узагальнення.

Відмічаємо, що поняття «безпека учасників кримінального судочинства» та «забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства» характеризують окрему складову кримінального провадження забезпечувального характеру. Як правовий інститут кримінального процесуального права та відповідна діяльність «забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства» має комплексний характер, який містить елементи правового, процесуального, організаційно-технічного характеру. У результаті проведеного дослідження пропонується наступні визначення понять: 1) «безпека учасників кримінального судочинства» – це стан фізичної, правової, майнової, соціальної та психологічної захищеності осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, за якого їм не загрожують реальні чи потенційні небезпеки, пов'язані з фактом їх участі у кон-

кретному кримінальному провадженні, завдяки своєчасному виявленню, запобіганню та нейтралізації таких загроз з боку уповноважених законом державних органів; 2) «забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства» – це діяльність уповноважених законом державних органів, спрямована на реалізацію комплексу правових, процесуальних, організаційних, технічних та інших заходів для захисту життя, здоров'я, житла, майна, честі, гідності та інших прав і свобод осіб від протиправних посягань, обумовлених фактом їх участі у кримінальному провадженні, з метою створення необхідних умов для охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження та створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя.

Щодо сутності забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, то як явище сфери кримінального процесу воно існує у формі діяльності з реалізації відповідних заходів безпеки, яка носить виключно правову природу та має процесуальний характер, адже здійснюється в межах певної процедури, передбаченої кримінальним процесуальним законодавством. Відповідно детальна регламентація умов, підстав та порядку застосування заходів, передбачених у КПК України та вказаних у ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» є способом виконання таких завдань кримінального провадження як охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження і щоб до кожного учасника кримінального

провадження була застосована належна правова процедура. Подальша розробка правової основи цього інституту кримінального процесуального права є основним чинником його удосконалення.

Також зауважимо, що «забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства» як явище, яке реалізується під час кримінального провадження у формі процесуальної діяльності, з погляду системно-структурного підходу характеризується: суб'єктивним складом (уповноважені органи та їх посадові особи, які забезпечують безпеку, та учасників кримінального провадження, щодо яких така безпека забезпечується), засобами здійснення (комплекс правових, організаційних, технічних та інших заходів), об'єкт забезпечення (життя, здоров'я, житло, майно, честь, гідність та інші права і свободи осіб), процедурою застосування засобів захисту (умови, підстави та порядок), правовою основою (яка визначає статус суб'єктів та правила правової процедури застосування відповідних заходів безпеки); метою реалізації (забезпечення безпеки учасників кримінального провадження та забезпечення умов для належного відправлення правосуддя). Вважаємо, що такий підхід дає більш змістовне уявлення вказаному поняттю та закладає основу для його подальшого удосконалення.

Значення забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, як свідчать результати аналізу фахової літератури та відповідних понять («безпека учасників кримінального судочинства» та «забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства»), а та-

кож врахування приписів ст. 3 Конституції України, має пов'язуватися насамперед з виконанням державою її головного обов'язку – утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Безумовно, невіддільна частиною мети застосування відповідних заходів безпеки, але аж ні як не головною, варто вважати створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя. В цьому контексті забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства слід розглядати як окремий різновид кримінальних процесуальних гарантій. Зокрема слушно вказується, що забезпечення безпеки можна розглядати як конституційну гарантію держави, що тісно пов'язана з

окремими принципами кримінального процесу [6, с. 9]. Саме тому належне відображення у змісті засад кримінального провадження цієї гарантії розглядається як елемент подальшого удосконалення вказаного інституту.

Відповідно, до наведеного актуальним завданням науки кримінального процесу стосовно інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства слід вважати удосконалення його нормативно-правової основи, процесуального порядку застосування заходів безпеки та процесуального статусу учасників відповідної діяльності з застосування таких заходів.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
2. Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. 260 с.
3. Франчук В. І. Теорія безпеки соціальних систем : підручник. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 216 с.
4. Кірієнко Т. П. Забезпечення безпеки людини (human securite) крізь призму міжнародно-правового захисту: загальнотеоретична характеристика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 27–33.
5. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. 31–46.
6. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя: науково-методичні рекомендації / Цуцкірідзе М. С., Тетерятник Г. К., Бурлака В. В., Тарасенко В. Є., Гайду С. В. та ін. Одеса: Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2022. 65 с.
7. Зеленецький В. С., Куркін М. В. Поняття безпеки та її забезпечення суб'єктам кримінального процесу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 1997. № 2. С. 84–88.
8. Михайлов П. С. Безпека учасників кримінального провадження як правове поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022 № 69: С. 408–411. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.68>
9. Тertiшник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник. Вид. 5-те, доповнене і перероблене. Київ, А.С.К.2007. 848 с.
10. Тимчаль М. В. Кримінально-правова охорона в Україні осіб, взятих під захист : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08. Львів, 2019. 222 с.

11. Котова О. Д. Поняття та порядок застосування засобів забезпечення безпеки в кримінальному провадженні : автореф. дип. роботи на здобуття освітнього ступеня «магістр»: спец. 081 «Право». Миколаїв, 2021. 17 с.

12. Корецький О. П., Корецька В. В. Безпека учасників кримінального судочинства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, 2021 (32). С. 75-82. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2021-32-11>.

Burdol V., PhD student of National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»

ORCID: 0000-0003-0776-4612

The concept, essence and importance of ensuring the safety of participants in criminal proceedings

The article is devoted to the study of the concept of ensuring the safety of participants in criminal proceedings, its essence and significance in the system of criminal procedural activity. The concept of “ensuring the safety of participants in criminal proceedings” is considered as a component of criminal proceedings of a precautionary nature. Attention is drawn to the complex nature of ensuring the safety of participants in criminal proceedings, which contains elements of a legal, procedural, organizational and technical nature. It is proposed to highlight the structure of the specified element of criminal proceedings, namely: subject composition, means of implementation, object of provision, activity (procedural), legal components and purpose of application. Attention is drawn to the fact that the essence and content of ensuring the safety of participants in criminal proceedings is determined by the recognition at the level of the Constitution of Ukraine of a person and his safety as the highest social value and the imposition in this regard on the state, state authorities, their officials of the duty to establish and ensure human rights and freedoms, in terms of ensuring his safety, in particular in the field of criminal proceedings. This property should be reflected in the content of this phenomenon. Regarding the importance of criminal procedural activities to ensure the safety of participants in criminal proceedings, the application of appropriate security measures ensures the protection of life, housing, health and property of a participant in criminal proceedings from unlawful encroachments. This characterizes the specified institute of criminal procedural law as a type of criminal procedural guarantees of the rights of the individual. And the legislatively enshrined purpose of its application - the creation of the necessary conditions for the proper administration of justice, expands its essence and as a guarantee of the fulfillment of the tasks of criminal proceedings.

Key words: *criminal proceedings, criminal procedural activities, ensuring security, security of a participant in criminal proceedings, procedural guarantees, rights and freedoms of the individual, tasks of criminal proceedings.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.3.06

УДК 343.1

Голубов А. Є.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аеро-космічного університету

імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

ORCID: 0000-0001-8608-4206

ДО ПИТАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ НОРМ ЯК ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті наведено додаткове обґрунтування на користь позиції щодо визначальної ролі морально-етичних норм як основи кримінального провадження. Відмічається важливе соціальне значення кримінального провадження у вирішенні завдань правоохоронної спрямованості для особи, суспільства, держави. Поряд з цим пропонується розглядати таку діяльність як форму соціально-організованої діяльності, яка регулюється не тільки правовими, а й іншими нормами, зокрема нормами моралі.

Вказується на важливе значення для формування правил поведінки учасників як взагалі суспільних відносин, так і відносин у сфері кримінального судочинства цінностей та ціннісних орієнтирів, морально-етичних норм. Акцентовано увагу на їх включність у процес впорядкування суспільних відносин та формування поведінки особи.

Обґрунтовується думка, що поряд з засадами кримінального провадження важливим та необхідним є включення у регулювання кримінальної процесуальної діяльності, як її основи, морально-етичних норм, а також визнання їх як критеріїв для оцінки поведінки його учасників, особливо державних органів та їх посадових осіб. Відповідно до цього, пропонується розширення та поглиблення форм, методів та способів включення морально-етичних норм в систему засобів правового регулювання кримінального провадження як його основи. Є підстави вважати, що це сприятиме реальному утвердженню та забезпеченню прав і свобод особи у кримінальному судочинстві, забезпечить реалізацію права на справедливий суд та стане умовою ухвалення законних, обґрунтованих, мотивованих, а головне справедливих судових рішень.

Відмічається необхідність подальшого формування правової свідомості та правової культури населення на ґрунті загально визнаних цінностей громадянського суспільства та демократичної держави, а також право-

вих засад та моральних цінностей, що особливо стосується як майбутніх, так і діючих працівників правоохоронних та судових органів.

Ключові слова: соціальні норми, соціальна поведінка, кримінальне провадження, морально-етичні норми, засади судочинства, професійна етика, доброчесність, справедливість.

Постановка проблеми. Буття людини, стабільність суспільства та існування держави неможливо уявити без врахування та дотримання в житті усіма учасниками суспільних відносин не тільки правових норм, а й окремих визначальних положень, які відображують загальні людські цінності. Такі цінності, які поряд з правовими нормами здійснюють вплив на упорядкування суспільних відносин. Зокрема, вказується, що до таких вищих моральних цінностей відносяться поняття добро, благо, які у структурі природно-правової концептуальної схеми конкретизуються у правові ідеали справедливості, рівності, свободи [1, с. 28]. Також, звертається увага на ту обставину, що моральні норми орієнтовані на такі категорії, як добро, честь, совість, гідність, справедливість тощо знаходяться у тісному взаємозв'язку з принципами права, що обумовлюється приблизною єдністю сфер їх регулювання, що підкреслює особливу роль моралі у формування принципів права [2, с. 7-8]. Отже, постає питання включення морально-етичних норм в регулювання кримінального провадження та визначення характеру впливу цих положень на поведінку учасників кримінальних процесуальних відносин. Відповідно до цього, перед наукою кримінального процесу стоїть завдання розширення та поглиблення бачення форм та способів включення таких норм в систему

засобів правового регулювання кримінального провадження. Це сприятиме реальному утвердженню та забезпеченню прав і свобод особи у кримінальному судочинстві, забезпечить реалізацію права на справедливий суд та стане умовою ухвалення законних, обґрунтованих, мотивованих, а головне справедливих судових рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній науці питанням морально-етичних засад у кримінальному провадженні присвячено дослідження зокрема таких вчених як В. С. Бігун, В. І. Борисов, В. Д. Бринцев, В. В. Городовенко, Ю. М. Грошовий, В. С. Зеленецький, Р. О. Куйбіда, І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, Л. П. Нестерчук, О. О. Овсяннікова, Н. М. Сенченко, В. В. Сердюк та багато інших. Попри змістовне розкриття науковцями окремих аспектів цієї проблематики, питання морально-етичних засад як основи здійснення кримінального провадження, як підґрунтя ухвалення законних та справедливих судових рішень не завжди отримує своє належне обґрунтування, хоча воно і зараз не втрачає свого значення для подальшого удосконалення національного кримінального процесу.

Постановка завдання. Метою статті є наведення додаткового обґрунтування на користь позиції щодо визначальної ролі морально-етичних засад як основи кримінального провадження поряд із загаль-

новизнаними правовими принципами. Ця мета обумовлює постановку наступних завдань: уточнення соціальної ролі кримінального провадження; аналіз його як форми соціально-організованої діяльності; виявлення значення цінностей та ціннісних орієнтирів, соціальних норм у впорядкуванні суспільних відносин та поведінки особи; встановлення місця морально-етичних норм у регулюванні кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу.

Важливу роль в сучасній державі, зокрема у забезпеченні дотримання законності та правопорядку, запобіганні стану беззаконня, гарантуванні прав та свобод особи, всебічній реалізації принципу верховенства права займає кримінальна процесуальна діяльність. Саме завдяки їй усуваються негативні фактори та явища з суспільного життя, забезпечується охорона та захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, вирішуються соціальні конфлікти між членами суспільства, та між ним і державою. Забезпечення належної реалізації завдань кримінального провадження, зокрема в частині захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів його учасників, а також здійснення кримінальної процесуальної діяльності через застосування до кожного його учасника належної правової процедури відбувається через всебічну правову регламентацію кримінального провадження та процесуальної діяльності його суб'єктів. Норми кримінального процесуального права гарантують визнання та дотримання прав і сво-

бод людини, а також є засобом здійснення засад такого кримінального провадження, яке відповідає ознакам демократичної, соціальної та правової держави.

Однак варто зауважити, що така діяльність у сфері кримінального судочинства може бути охарактеризована не тільки як правозастосування. На погляд автора, її можна сприймати і як певний особливий різновид соціальної активності відповідних організаційних утворень (органів дізнання, досудового розслідування, прокуратури, суду, адвокатури, установ системи безоплатної правничої допомоги тощо), а також як акти соціальної поведінки відповідних осіб (оперативного працівника, дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, адвоката, підозрюваного, потерпілого, свідка тощо). Така соціальна їх активність є способом реалізації правоохоронної функції держави та формою взаємодії між елементами правозахисного її механізму та людиною і суспільством з приводу захисту їх від кримінальних правопорушень. Отже, належним чином здійснювана державою, її правоохоронними та судовими органами діяльність, яка відповідає та відбувається відповідно до засад демократичної, соціальної та правової держави, є умовою гідного існування людини, розвитку суспільства та держави. Врешті, це забезпечує виконання завдань кримінального судочинства, а також, як зазначено у ст. 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України [3].

При цьому звернемо увагу на той факт, що в основі формування поведінки особи, груп осіб та їх спільнот лежать різні норми, зокрема соціальні цінності, які притаманні конкретному суспільству та які відображують загальний рівень його розвитку та розвитку індивідів, які його утворюють. Вчені вказують, на той факт, що у житті й професійній діяльності будь-якої людини значне місце посідають цінності та ціннісні орієнтири, зокрема відповідальність, добросовісність тощо [4, с. 410]. І можна зазначити, що залежно від поширеності, визнання та сприйняття, а також дотримання тих чи інших цінностей та ціннісних орієнтирів окремими індивідами та суспільством в цілому, визначається зміст та характер їх соціальної поведінки, а відповідно її результати. З цього приводу науковці зауважують, що соціальна активність характеризується не тільки усвідомленням та прийняттям інтересів суспільства і певних спільнот, а й готовністю та вмінням реалізовувати ці інтереси, активною діяльністю самостійного суб'єкта [5, с. 249]. Тож цінності є умовою сприйняття та усвідомлення суспільством та його членами окремих соціальних явищ та процесів, вони виступають основою формування в суспільстві відношення до найбільш значущих для його функціонування понять та категорій соціальної дійсності, а вплив на зміст та характер цінностей суспільства, їх зміна у бік цінностей демократичного суспільства може бути засобом створення передумов для стабільної правомірної поведінки його членів, а також реального забезпечення дотримання в суспільстві та

державі прав і свобод людини і громадянина [6, с. 4-5].

Відповідно можемо констатувати, що певні цінності та ціннісні орієнтири, соціальні норми за умови їх втілення в суспільне життя, відображенні у свідомості особи, наприклад, оперативного працівника, дізнавача, слідчого, прокурора, судді, адвоката, інших учасників кримінального провадження, здатні або сприяти їх розвитку в душі поваги до прав особи, ствердженню основ громадянського суспільства та демократичної держави, або стати передумовою стану аномії. Так звертається увага на те, що за своєю сутністю соціальна поведінка – це зовнішній прояв вчинкової діяльності, у процесі якої виявляється конкретна позиція людини, а серед механізмів, що детермінують поведінку індивіда, надають їй соціального характеру, важливе місце посідають соціальні норми, соціальні настановлення (диспозиції), які формуються під впливом взаємодії зовнішніх обставин і внутрішніх його мотивів, вибіркості ціннісних ставлень до об'єктів та суб'єктів соціальної дійсності [7, с. 19].

Частину таких цінностей та ціннісних орієнтирів, соціальних норм становить певний комплекс морально-етичних норми, які утворюють основу такої особистісної характеристики індивіда як доброчесність, відповідальне відношення до виконуваних обов'язків. У цьому контексті науковці зауважують, що у сучасних умовах важливим елементом професійної діяльності є моральні орієнтації та цінності, які являють собою комплекс філософських, соціальних, політико-правових, морально-етичних та психологічних

чинників, що є основою поведінки і діяльності людини. Цінності відіграють важливу роль як у формуванні окремої особистості, так і в загальному розвитку суспільства. Вони – це професійний, соціально-правовий, морально-етичний компас, який вказує правильний шлях в житті й діяльності особистості [4, с. 410].

Відповідно, виділення таких цінностей, ціннісних орієнтирів та соціальних норм як самостійних явищ, визнання особою як імперативів її поведінки та дій у сфері кримінального судочинства, дотримання нею у своїй діяльності, протидія будь-яким формам їх недотримання – є необхідним фактором та запорукою того, що кримінальна процесуальна діяльність буде відповідати змісту та характеру реалізації правоохоронної функції демократичної, соціальної та правової держави, а також буде забезпечувати реалізацію очікувань індивідів, соціуму та держави здійснюючи їх захист від кримінальних правопорушень на ґрунті таких засад як справедливість, гідність, рівність, свобода. Адже в найбільш скрутні часи буття людини, нестабільності суспільних процесів та викликів існуванню держави саме норми моралі залишаються тим дороговказом та мірилом людської поведінки, до якої суспільство звертається з давніх-давен. Погодимось з думкою, що чим гостріші проблеми постають перед нами, чим непевніші перспективи на майбутнє — тим невідворотніше прагнення сучасної людини знайти якийсь твердий ґрунт під ногами, те, заради чого варто було б жити, що могло б слугувати своєрідним камертоном її збудженій душі, мірилом її вчинків і свідомо чи

несвідомо вона знову й знову звертається до кардинальних питань моральності, питань вибору моральних цінностей [8, с. 5].

Отже, в сучасних умовах існування людини, українського суспільства та держави доволі гостро постає питання організації та здійснення різних форм суспільно важливої діяльності, зокрема діяльності з досудового розслідування і судового провадження – кримінального провадження, саме з урахуванням та на ґрунті не тільки правових засад, зокрема загальноправових засад та засад кримінального провадження, а також на ґрунті морально-етичних норм. Зокрема як визначено у Методології оцінювання відповідності кандидата на зайняття посади члена Вищої ради правосуддя та членів Вищої ради правосуддя показниками критерію професійної етики та доброчесності є незалежність, чесність, неупередженість, непідкупність, сумлінність, дотримання етичних норм та бездоганна поведінка в професійній діяльності та особистому житті, а також відсутність сумнівів щодо законності джерел походження майна, відповідності рівня життя кандидата (діючого члена ВРП) або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідності способу життя кандидата (діючого члена ВРП) його статусу [9]. Саме ці характеристики є тими цінностями, ціннісними орієнтирами та виступають тими соціальними нормами, які здатні сформувати морально відповідальну, етичну, доброчесну поведінку учасника кримінальних процесуальних відносин. Особливо це стосується таких суб'єктів як оперативний працівник,

дізнавач, слідчий, прокурор, суддя, адвокат.

Такі або схожі за змістом засади-вимоги до представників правничої професії знаходять своє визнання та закріплення на рівні міжнародних правових актів, зокрема мова йде про: Європейський кодекс поліцейської етики, Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського співтовариства, Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб, Кодекс поведінки службовців органів правопорядку, Керівні принципи ООН щодо ролі обвинувачів, Бангалорські принципи поведінки суддів тощо. У правовій системі України наведені вимоги закріплено у таких актах як: «Правила етичної поведінки поліцейських», «Правила адвокатської етики», «Правила професійної етики нотаріусів України», «Кодекс професійної етики приватних виконавців України», «Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів», «Кодекс професійної етики суддів» тощо. Ці приклади нормативно-правових актів, які містять відповідні етичні норми та закріплюють загальновизнані моральні цінності, вказують значущість та важливу роль вказаних цінностей, ціннісних орієнтирів та морально-етичних норм як основи вимог до організації та здійснення кримінального провадження.

Висновки. Підсумовуючи наведене у статті відмітимо, що поряд з засадами кримінального провадження важливим та необхідним є включення у регулювання кримінальної процесуальної діяльності як її основи морально-етичних норм, а також визнання їх як критеріїв для оцінки поведінки його учасників,

особливо державних органів та їх посадових осіб. Відповідно до цього існує потреба у розширенні та поглибленні форм, методів та способів включення морально-етичних норм в систему засобів правового регулювання кримінального провадження як його основи, що сприятиме реальному утвердженню та забезпеченню прав і свобод особи у кримінальному судочинстві, забезпечить реалізацію права на справедливий суд та стане умовою ухвалення законних, обґрунтованих, мотивованих, а головне справедливих судових рішень.

Також до результатів проведеного дослідження віднесемо наступні положення:

- підтвердження вкрай важливої ролі морально-етичних засад у формуванні основи кримінального провадження України саме як кримінального провадження демократичної, соціальної та правової держави, де людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю;

- відмічаємо необхідність подальшого формування правової свідомості та правової культури населення на ґрунті загально визнаних цінностей громадянського суспільства та демократичної держави, а також правових засад та моральних цінностей, що особливо стосується як майбутніх, так і діючих працівників правоохоронних та судових органів;

- потребують свого подальшого впровадження в зміст правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності осіб, які здійснюють кримінальне провадження, вимоги професійної етики та добро-

чесності як безпосередні форми та засоби здійснення ними державно-владних повноважень, умови та способи виконання ними посадових обов'язків в інтересах людини, суспільства, держави;

- вимагає подальшого удосконалення механізм контролю за дотриманням та реагування на недотримання в діяльності працівників правоохоронних та судових органів вимог професійної етики та доброчесності.

Вбачається, що прийняття такого підходу за основу та реалізація

відповідних заходів у цій сфері щодо формування національної практики кримінального провадження саме з урахуванням та на основі загально визнаних людських цінностей, а також на основі правових засад у їх поєднанні зі змістом моральних норм є одним з основних чинників розбудови кримінального судочинства України як судочинства демократичної, соціальної та правової держави, де утверджуються та забезпечуються права людини та повною мірою дії засада верховенства права.

Список використаної літератури:

1. Васильченко О. П. Рівність людей та свобода і справедливість: питання співвідношення і пріоритету. *Наше право*. 2015. № 1. С. 27–33.
2. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 06.05.2024).
4. Остапенко О. І., Ряшко В. І. Соціальні цінності та орієнтації у професійній діяльності молодих спеціалістів, випускників вищих навчальних закладів України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 404–410.
5. Уйсімбаєва М. Соціальна активність особистості як чинник суспільного розвитку. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 132. С. 247–250.
6. Голубов А. Є. Ціннісні пріоритети сучасного українського суспільства як чинники формування індивідуальної та колективної правосвідомості, правомірної поведінки та поваги до прав особи. *Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму // Матеріали міжвуз. міського наук.-практ. семінару, 17-18 листопада 2021 р. Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків. авіац. ін.-т», 2021. С. 3–5.*
7. Лякішева А. Наукові підходи до розкриття сутності соціальної поведінки. *Педагогічний часопис Волині*. 2015. № 1. С. 15–20
8. Малахов В. А. Етика : курс лекцій : навч. посібник. 3-тє вид. К. : Либідь, 2001. 384 с.
9. Методологія оцінювання відповідності кандидата на зайняття посади члена Вищої ради правосуддя та членів Вищої ради правосуддя : затверджене рішенням Етичної ради 09.12.2021 № 5. URL : https://ec.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/ec/methodology_EC.pdf (дата звернення: 06.05.2024).

Holubov A., PhD in Law, Senior Scientist Researcher, Associate Professor of National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»
ORCID:0000-0001-8608-4206

On the issue of moral and ethical norms as the basis of criminal proceedings

The article provides additional justification in favor of the position on the determining role of moral and ethical norms as the basis of criminal proceedings. The important social significance of criminal proceedings in solving law enforcement tasks for an individual, society, and the state is emphasized. Along with this, it is proposed to consider such activity as a form of socially organized activity, which is regulated not only by legal but also by other norms, in particular by moral norms.

The article points out the importance of values and value orientations, moral and ethical norms for the formation of rules of behavior of participants in both social relations in general and relations in the field of criminal justice. Attention is focused on their exclusivity in the process of regulating social relations and forming the behavior of a person.

The opinion is substantiated that, along with the principles of criminal proceedings, it is important and necessary to include moral and ethical norms in the regulation of criminal procedural activity as its basis, as well as their recognition as criteria for assessing the behavior of its participants, especially state bodies and their officials. Accordingly, it is proposed to expand and deepen the forms, methods and ways of including moral and ethical norms in the system of legal regulation of criminal proceedings as its basis. There are reasons to believe that this will contribute to the real establishment and protection of the rights and freedoms of the individual in criminal proceedings, ensure the implementation of the right to a fair trial and become a condition for the adoption of lawful, well-founded, motivated, and most importantly, fair judicial decisions.

The need for further formation of legal awareness and legal culture of the population on the basis of generally recognized values of civil society and a democratic state, as well as legal principles and moral values, is noted, which especially concerns both future and current employees of law enforcement and judicial bodies.

Keywords: *social norms, social behavior, criminal proceedings, moral and ethical norms, principles of judicial proceedings, professional ethics, integrity, justice.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.3.07
УДК: 343.14(477)

Цімура Я. В.,
аспірант кафедри кримінально-
правових дисциплін юридичного
факультету Харківського
національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: 0009-0001-0133-9335

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПІДСТАВИ ВИЗНАННЯ ДОКАЗІВ НЕДОПУСТИМИМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті висвітлено результати наукового дослідження сучасних підходів до визначення підстав визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України. Проаналізовано позиції вітчизняних науковців з зазначеного предмета дослідження. За результатами їх критичної оцінки сформульовано власний підхід до визначення кола критеріїв недопустимості доказів. У роботі також приділено увагу проблемі істотності та неістотності порушень кримінальної процесуальної форми та їх впливу на визнання доказів недопустимими у їх нерозривному зв'язку із поняттям очевидної та неочевидної недопустимості доказів. Зокрема до очевидно недопустимих доказів слід в першу чергу відносити ті фактичні дані, недопустимість яких прямо визначена законом, де це ті порушення, які безпосередньо передбачені КПК України. Доведено, що істотність порушення кримінальної процесуальної форми прямо визначена законодавцем, у зв'язку із чим суду не потрібно досліджувати істотність чи неістотність такого порушення, адже статус таких порушень презюмується законодавцем. Всі інші можливі порушення, які не презюмуються законодавцем повинні становити предмет судового дослідження щодо їх недопустимості. Вказується, що саме право суду у разі встановлення очевидної недопустимості доказу припинити його дослідження в судовому засіданні або не досліджувати взагалі є важливою гарантією використання допустимих доказів в кримінальному процесі України. Зазначено про закладену на законодавчому конструкцію презумпції істотності порушень кримінальної процесуальної форми, що породжує очевидну недопустимість доказів.

Ключові слова: кримінальний процес, доказування, недопустимість доказів, кримінальне процесуальна форма, істотність, неістотність порушення, очевидна, неочевидна недопустимість.

Постановка проблеми. У кримінальній процесуальній доктрині розроблено критерії, яким повинна відповідати доказова інформація, та

які повинні лежати в основі її оцінки на предмет допустимості чи недопустимості та слугувати орієнтиром для суду при здійсненні оцінки до-

казів у кожному конкретному кримінальному провадженню та вирішенню справи по суті. Вказані положення продовжують розвиватись, що вимагає їх перегляду та критичної оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми недопустимості (допустимості) доказів у кримінальному процесі були предметом досліджень Г. П. Власової, В. І. Галагана, Ю. М. Грошевого, В. С. Зеленецького, А. В. Іщенка, Є. Г. Коваленка, Г. К. Кожевнікова, А. А. Козленка, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, Л. М. Лобойка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, А. О. Ляша, В. Т. Малярєнка, М. М. Михеєнка, О. Р. Михайленка, В. Т. Нора, О. С. Осетрової, Д. П. Письменного, М. А. Погорецького, З. Д. Смітєнко, В. А. Смирнова, С. М. Стахівського, О. Ю. Татарова, В. М. Тертишника, В. В. Тютюнника, Л. Д. Удалової, В. П. Шибіка, М. Є. Шумила, О. Г. Яновської та ін. Однак, існуючі розбіжності у поглядах щодо кола підстав недопустимості доказів, їх класифікації науковців продовжують існуючу наукову дискусію, яка потребує свого вирішення.

Постановка завдання. Метою проведеного дослідження є формулювання авторських пропозицій щодо уніфікації підходів до розуміння кола підстав недопустимості доказів у кримінальному процесі, визначення поняття їх істотності та неістотності і очевидності та неочевидності.

Виклад основного матеріалу. У кримінальній процесуальній доктрині розроблено критерії, яким повинна відповідати доказова інформація, та які повинні лежати в основі її оцінки на предмет допустимості чи

недопустимості. Науковцями пропонуються підходи до визначення власне критеріїв недопустимості доказів. Так, В. А. Іщенко виділяє такий критерій як порушення прав і законних інтересів учасників кримінального процесу та порушення етичності тактичних прийомів, які використовуються для одержання доказів [1, с. 90]. О. С. Осетрова проводить у своєму дисертаційному дослідженні формує власну позицію щодо кола таких критеріїв. На її думку, доказ слід визнавати недопустимим, якщо не дотримано таких критеріїв: 1) неналежне джерело відомостей та відсутність можливості перевірки походження фактичної інформації; 2) порушення процесуальної форми; 3) неналежний суб'єкт доказування; 4) неналежна процесуальна дія; 5) отримання доказів за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами; 6) порушення гарантованих Конституцією України прав людини й громадянина, отримання доказів із застосуванням насильства, погроз, знуцання над особистістю, із застосуванням інших не законних дій; 7) здогадки і припущення; 8) докази, отримані на підставі недопустимих; 9) докази, зібрані з метою створення негативного враження про особу злочинця [2, с. 56].

Можна побачити, що коло запропонованих у науці критеріїв недопустимості доказів є антиподом сформульованих вимог які висуваються до інформації для визнання її допустимою як доказу. Іншими словами, науковці цілком вірно звертають увагу на те, що порушення правил допустимості має наслідком недопустимість доказів.

Поряд із цим, запропоноване коло критеріїв недопустимості дока-

зів не позбавлено недоліків, про які було зазначено раніше. Зокрема, порушення процесуальної форми передбачає всі інші перелічені дослідницею порушення. Наприклад, перелік можливих джерел доказів прямо визначений у КПК України, а значить змістовно є складовою кримінальної процесуальної форми. Так само це стосується й інших зазначених критеріїв: неналежний суб'єкт доказування, неналежна процесуальна дія. Крім того, останнє поняття є рівним за значенням із поняттям проведення дії, не передбаченої процесуальними нормами. Аналогічно це стосується й такого критерію як порушення гарантованих Конституцією України прав людини й громадянина, отримання доказів із застосуванням насильства, погроз, знущання над особистістю, із застосуванням інших незаконних дій. Кримінальний процесуальний закон на сьогодні визначає такі порядки проведення процесуальних дій, які вже в собі містять превентивні механізми щодо можливих порушень конституційних прав і свобод людини, а отже також становлять складову кримінальної процесуальної форми.

Здогадки та припущення не слід розглядати як критерії недопустимості доказів, бо вони стосуються іншої властивості доказів – достовірність. Так само і факти, зібрані з метою створення негативного враження про особу злочинця стосуються належності доказів.

Важливим критерієм недопустимості доказів, який залишився поза увагою дослідників та про який ми наголошували у попередньому розділі роботи – є одержання доказу за процедурою, яка неправомірно обмежує права і свободи людини,

визначені Конституцією України, міжнародними договорами або законами України. Цей критерій не входить до поняття «кримінальна процесуальна форма», адже це порушення зовсім іншого рівня, та яке характеризує неякість самої кримінальної процесуальної форми, що включає такий ступінь обмеження прав і свобод людини, який не відповідає міжнародним стандартам. На нашу думку, включення цього критерію у судову практику дозволить винести судовий контроль за дотриманням прав і свобод людини під час кримінального провадження на якісно новий рівень.

На підставі вищезазначеного пропонуємо загальне коло критеріїв недопустимості доказів розглядати як у наступному вигляді:

1) порушення кримінальної процесуальної форми, яка може полягати у:

а) одержанні фактичних даних суб'єктом, що є неправомочним проводити процесуальні дії (недопустимий суб'єкт);

б) одержання фактичних даних із джерела, яке не передбачено кримінальним процесуальним законом (недопустиме джерело);

в) одержання фактичних даних за допомогою процесуальної дії, яке не передбачена кримінальним процесуальним законом (недопустима процесуальна дія);

г) одержання фактичних даних внаслідок порушення порядку проведення процесуальної дії (недопустимий порядок проведення процесуальної дії);

2) одержання доказу за процедурою, яка неправомірно обмежує права і свободи людини, визначені Конституцією України, міжнародни-

ми договорами або законами України.

Вказаний перелік критеріїв є узагальненим і представляє собою певну типову модель. Поряд із цим, у науковій літературі цілком слушно відзначається, що не кожне порушення кримінальної процесуальної форми має наслідком недопустимість доказів. Вказане судження, на нашу думку, тісно пов'язане із ще однією науковою дискусією щодо очевидності та неочевидності порушення кримінальної процесуальної форми як підстави для визнання доказу недопустимим. Розглянемо їх детальніше.

Слід відзначити, що думки науковців із цього приводу розділились. Так, одні категорично заперечують можливість використання доказів, незалежно від того, яке порушення було допущено, інші ж пов'язують можливість використання такого доказу із істотністю порушення. Зокрема, відповідно до ст. 412 КПК України, істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення [3]. Однак, як вірно зазначає О. В. Осетрова, зі змісту цієї правової норми не можливо встановити, які саме порушення є істотними [2, с. 57]. На думку вченої: «Істотними порушеннями, які тягнуть за собою визнання доказу недопустимим є такі, які входять до переліку критеріїв недопустимих доказів та викликають сумніви під час їх оцінки. Неістотними, в свою чергу, є порушення, які не відносяться до жодного з критеріїв недопустимості доказів та не викликають сумнівів під час оцінки доказу, не

можуть об'єктивно вплинути на зміст доказового матеріалу та його достовірність; технічні та механічні помилки» [2, с. 64].

На думку В.В. Тютюнника, істотним може бути порушення, що пов'язане із порушенням основоположних (конституційних) прав і свобод людини або таке порушення, яке не може бути усунуто у ході подальшого здійснення кримінального провадження та яке впливає або ж може вплинути на достовірність отриманої інформації [4, с. 95].

До критеріїв оцінки істотності порушень науковець вважає доречним віднести: 1) порушення засад кримінального провадження при збиранні та фіксації доказів; 2) наявність сумнівів у достовірності доказів, отриманих із порушенням прав і свобод людини та які не можуть бути усунуті; 3) отримання доказів із порушенням прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, яке не може бути усунуто; 4) порушення конституційних прав і свобод людини при здійсненні кримінального провадження [4, с. 96-97]. Однак, такий підхід вбачається дещо суперечливим. Так, незрозумілим залишається співвідношення запропонованих критеріїв. Наприклад, у чому відмінність між критерієм «наявність сумнівів у достовірності доказів, отриманих із порушенням прав і свобод людини та які не можуть бути усунуті» та «отримання доказів із порушенням прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, яке не може бути усунуто». Крім того, порушення засад кримінального провадження як критерій також наближений до інших, адже в основі засад кримінального провадження лежать

права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження. Поряд із цим, слід погодитись із судженням згаданого науковця, що законодавець навів у ч. ч. 2 та 3 ст. 87 КПК України перелік порушень, які визнані ним апіорі як істотні [4, с. 97]. Нагадаємо, що ними є: 1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; 2) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; 3) порушення права особи на захист; 4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; 5) порушення права на перехресний допит; 6) отримання доказів з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні; 7) після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених КПК, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Як справедливо відзначають інші науковці, цей перелік не є вичерпним. Зокрема, Н. М. Басай відзначає, що істотними порушеннями кримінальної процесуальної форми є: 1) проведення С(Р)Д до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, за винятком випадків, передбачених кримінальним процесуальним законом; 2) не про-

ведення роз'яснення прав та обов'язків особам, які беруть участь у проведенні слідчої (розшукової) дії; 3) порушення права підозрюваного чи обвинуваченого на захист; 4) проведення С(Р)Д за відсутності понятих, якщо їх участь є обов'язковою; 5) проведення С(Р)Д за відсутності встановленої законом кількості понятих і при невідповідності особи понятого вимогам, які передбачені до них кримінальним процесуальним законом; 6) проведення С(Р)Д за відсутності учасників, які за законом обов'язково повинні бути присутніми; 7) застосування погроз, насильства, інших незаконних дій, передбачених кримінальним процесуальним законом; 8) проведення С(Р)Д у невстановлений законом час доби без встановлених законом підстав; 9) порушення порядку проведення слідчої дії, передбаченого кримінальним процесуальним законом [5, с. 17]. М. М. Стоянов, в свою чергу до переліку таких підстав відносити отримання фактичних даних у зупиненому кримінальному провадженні в результаті проведення процесуальних дій без відновлення досудового розслідування; із істотним порушенням порядку проведення слідчої (розшукової) дії; з порушенням порядку збирання доказів в іноземних державах при проведенні процесуальних дій за запитом про надання міжнародної правової допомоги; проведення процесуальних дій до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, за винятком огляду місця події [6, с. 320]. Ю. М. Середа пропонує визнавати докази недопустимим, які отримані: 1) неналежним суб'єктом внаслідок порушення вимог закону про підслідність; 2) із джерел дока-

зів, не зазначених у КПК України; 3) за допомогою С(Р)Д, не передбачених КПК; 4) на підставі недопустимого доказу («плоди отруєного дерева»); 5) у результаті показань з чужих слів, джерело яких невідоме; 6) із порушенням інших вимог КПК, що ставить під сумнів достовірність доказової інформації [7, с. 4]. Більш предметний аналіз зазначених підходів показує, що деякі із запропонованих видів конкретизують раніше описані нами критерії моделі недопустимості доказів, що є вкрай позитивним. Крім того, ми можемо побачити, що відносно частини зазначених випадків законодавець прямо вказує на недопустимість доказів, отриманих внаслідок такого порушення, а щодо частини – ні. Наприклад, ті порушення, які описані у ст. 87 КПК України.

Вказані пропозиції безумовно мають цінність як для теорії, так і для правозастосовної практики, адже виступають своєрідним орієнтиром для учасників кримінального провадження, в першу чергу судів, для оцінки доказів.

Окремо слід зазначити, визначені критерії недопустимості доказів та їх підхід щодо істотних та неістотних порушень вказує на дотримання балансу публічного та приватного інтересів у кримінальному провадженні. Це ключ до розуміння цього поняття. Коли ж ми стверджуємо про правопорушення, порушення норми права чи сукупності норм, певного правила чи порядку (процесуальної форми), то таке порушення можна оцінювати за його значенням на істотна та неістотне. У такому разі порушення прав і свобод людини повинно завжди визнаватись істотним правопорушенням, коли як інші

види порушень можуть піддаватись іншій оцінці. Тому, недопустимим завжди є доказ, який отримано з порушенням прав і свобод людини або його неправомірного обмеження, або ж доказ отриманий внаслідок іншого істотного порушення кримінальної процесуальної форми.

Питання оцінки порушення кримінальної процесуальної форми на істотне та неістотне тісно пов'язане із іншою проблемою, яке підіймається у фаховій літературі – очевидною та неочевидною недопустимістю доказів. Порушення цього питання на сторінках наукових праць зумовило законодавче положення ч. 2 ст. 89 КПК України, яке передбачає право судді припинити дослідження доказу в судовому засіданні або не досліджувати його взагалі у разі встановлення очевидної недопустимості такого доказу.

З цього приводу А. В. Панова розглядає очевидну недопустимість доказів як якісну інтегративну характеристику допущених порушень закону щодо порядку збирання доказів. На думку вченої, сутність очевидної недопустимості полягає у тому, що такі порушення кримінальної процесуальної форми є безсумнівними, безперечними і саме в силу цього не потребують здійснення їх перевірки та співставлення з іншими доказами, наявними у процесі [8, с. 189].

Відомі досить вдалі спроби надати перелік тих доказів, які є очевидно недопустимими. Зокрема, О. В. Руденко та Д. О. Захаров до таких відносять: 1) отримані із порушеннями, визначеними у ч. 2 ст. 87 КПК України, оскільки їх недопустимість не пов'язана з фактичними наслідками цих порушень; 2) у разі

відсутності матеріалів або процесуальних рішень, коли діє презумпція незаконності таких дій або рішень (наприклад, у разі проведення обшуку без дозволу слідчого судді); 3) у разі порушення права на перехресний допит за відсутності даних про присутність у судовому засіданні осіб, які можуть приймати в ньому участь; 4) за відсутності даних про залучення захисника, коли його участь є обов'язковою (порушення права на захист) [9, с. 200]. Отже, у зазначеному переліку наковці навели випадки, визначені законодавцем у ч. 2 ст. 87 КПК України, зробивши спробу їх конкретизації. Проте, такий перелік, звичайно є невичерпним.

На думку А. С. Сизоненко, очевидно недопустимими доказами є такі відомості: 1) показання обвинуваченого чи інших осіб, які беруть участь у провадженні, отримані із застосуванням насильства, погроз чи інших незаконних дій з боку слідчого, прокурора або суду; 2) неналежним суб'єктом унаслідок порушення вимог закону про підслідність, підсудність, проведення С(Р)Д без доручення слідчого або особою, яка підлягає відводу тощо; 3) у результаті проведення С(Р)Д без дозволу суду або погодження прокурора 4) з ненаданням або чи недопущенням своєчасно захисника або іншим грубим порушенням права підозрюваного, обвинуваченого на захист; 5) без роз'яснення особам прав особам, які беруть участь у С(Р)Д, або із введенням їх в оману щодо характеру й обсягу таких; 6) із джерел, не передбачених КПК України; 7) за допомогою С(Р)Д, не передбачених КПК, або шляхом проведення таких до початку кримінального провадження; 8) із

показань, які ґрунтуються на чутках, думках, припущеннях; 9) із порушенням процесуальних правил збирання й фіксації доказів; 10) із порушенням заборон чи обмежень, встановлених відносно категорій осіб, які не можуть бути допитані як свідки чи мають право відмовитися давати показання; 11) з порушенням процедури допиту неповнолітніх; [10, с. 57].

Коло очевидно недопустимих доказів визначено також М. І. Шевчуком, який до таких відносить: 1) які отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, випадки про що визначені у ст. 87 КПК України та деякі інші: незабезпечення перекладачем учасника кримінального провадження, який не володіє чи недостатньо володіє державною мовою; ненадання доступу до матеріалів досудового розслідування протилежній стороні кримінального провадження, потерпілому до направлення обвинувального акту до суду; проведення НС(Р)Д, які потребують попереднього дозволу прокурора без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; допит малолітнього свідка за відсутності законного представника, педагога (психолога); допит осіб, які не можуть бути допитані як свідки; 2) здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини; 3) отримані в непередбаченому процесуальним законом порядку: із невстановленого кримінальним процесуальним законом джерела; проведення процесуальної дії неналежним суб'єктом; отримання доказів за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами; 4) докази, про недопустимість яких

вказується в кримінальному процесуальному законодавстві України, наприклад, проведення слідчих (розшукових) дій до внесення відомостей до ЄРДР; проведення слідчих (розшукових) дій після закінчення строків досудового розслідування; проведення слідчих (розшукових) дій після прийняття рішення про зупинення досудового розслідування без винесення постанови про відновлення досудового розслідування; незастосування технічних засобів фіксування процесуальної дії у випадках, якщо воно є обов'язковим; проведення слідчих (розшукових) дій за відсутності понятих, якщо їх участь є обов'язковою [11, с. 210-211].

Висновки. Аналіз вищезазначених наукових поглядів дає підстави стверджувати, що до очевидно недопустимих доказів слід в першу чергу відносити ті фактичні дані, недопустимість яких прямо визначена законом. Це порушення, які безпосередньо передбачені КПК України. Істотність таких порушень з позиції законодавця є очевидною, саме тому такі випадки регламентовані законодавчо. Це означає, що істотність порушення кримінальної процесуальної форми прямо визна-

чена законодавцем, у зв'язку із чим суду не потрібно досліджувати істотність чи неістотність такого порушення, адже статус таких порушень презюмується законодавцем. У такому разі слід вести мову про наявність у законодавстві презумпції істотності порушень кримінальної процесуальної форми, що породжує очевидну недопустимість доказів. Всі інші можливі порушення, які не презюмуються законодавцем повинні становити предмет судового дослідження щодо їх недопустимості. Вбачається, що саме таку модель заклад законодавець у ч. 2 ст. 89 КПК, яка передбачає право суду у разі встановлення очевидної недопустимості доказу припинити його дослідження в судовому засіданні або не досліджувати взагалі.

Інші пропозиції щодо очевидної недопустимості доказів, які пропонуються дослідниками на сьогодні не мають нормативного значення, адже прямо не визначені законодавцем, а тому з формальних підстав вони не можуть визнаватись судами очевидно недопустимими та підлягають оцінці у кожному окремому випадку.

Список використаних джерел

1. Іщенко В. Принцип допустимості і достатності засобів кримінального процесуального доказування. *Право України*. 2003. № 7. С. 90–95.
2. Осетрова О. С. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 216 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 18.05.2024).
4. Тютюнник В. В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 220 с.

5. Басай Н. М. Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2012. 20 с.
6. Стоянов М. М. Порушення процесуальної форми та визнання відомостей недопустимими у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3/2. 319–321.
7. Середа Ю. М. Формування доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 16 с.
8. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 226 с.
9. Захаров Д. А., Руденко А. В. Роль суду в формуванні доказової бази в кримінальному провадженні. *Наукові записки Таврійського національного університету ім. В. Я Вернадського*. Серія «Юридичні науки». 2012. Т. 25 (64). № 2. С. 199–204.
10. Сизоненко А. С. Недопустимість доказів у кримінальному судочинстві. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 5. С. 57–59.
11. Шевчук М. І. Визнання доказів недопустимими: право суду чи обов'язок. *Право і суспільство*. 2017. № 4. Ч. 2. С. 207–215.

Tsimura Y., Postgraduate Student of V. N. Karazin Kharkiv National University
ORCID: 0009-0001-0133-9335

A modern view on the grounds for recognizing evidence as inadmissible in criminal proceedings in Ukraine

The article highlights the results of a scientific study of modern approaches to determining the grounds for recognizing evidence as inadmissible in the criminal process of Ukraine. The positions of domestic scientists on the specified subject of research are analyzed. Based on the results of their critical assessment, an own approach to determining the range of criteria for inadmissibility of evidence is formulated. The work also pays attention to the problem of materiality and insubstantiality of violations of criminal procedural form and their impact on recognizing evidence as inadmissible in their inextricable connection with the concept of obvious and non-obvious inadmissibility of evidence. In particular, obviously inadmissible evidence should primarily include those factual data whose inadmissibility is directly defined by law, where these are those violations that are directly provided for by the CPC of Ukraine. It is proved that the materiality of a violation of criminal procedural form is directly defined by the legislator, in connection with which the court does not need to investigate the materiality or insubstantiality of such a violation, since the status of such violations is presumed by the legislator. All other possible violations that are not presumed by the legislator should be the subject of judicial investigation regarding their inadmissibility. It is indicated that the right of the court, in the event of establishing the obvious inadmissibility of evidence, to stop its examination in the court session or not to examine it at all, is an important guarantee of the use of admissible evidence in the criminal process of Ukraine. It

is noted that the legislative construction of the presumption of the materiality of violations of the criminal procedural form, which gives rise to the obvious inadmissibility of evidence, is laid down.

Keywords: *criminal process, evidence, inadmissibility of evidence, criminal procedural form, materiality, insubstantiality of the violation, obvious, non-obvious inadmissibility.*

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи**: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською й англійською мовами обсягом не менше ніж 1800 знаків кожна разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, електронна адреса для листування та погодження деталей публікації, ORCID ID.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements**: formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

Abstracts must be submitted in Ukrainian and English, no less than 1800 characters each, including keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication, ORCID ID.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible**.

ЗМІСТ

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Яворська Н. О., МІСЦЕ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В СИСТЕМІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ	5
---	----------

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Кріцак І. В., РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ОРІЄНТИРИ У СВІТЛІ ДУХОВНО-ЦІННІСНОГО ПІДХОДУ	13
--	-----------

Степанюк А. Ф., НАУКОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ	32
---	-----------

Шинкарьов Ю. В., ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСАД ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ПРИ ЙОГО ПРИЗНАЧЕННІ ЗА ВЧИНЕННІ ДІЯННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч1. СТ. 152 КК УКРАЇНИ	41
--	-----------

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бурдоль В. В., ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА	49
--	-----------

Голубов А. Є., ДО ПИТАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ НОРМ ЯК ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	59
--	-----------

Цімура Я. В.,
СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПІДСТАВИ ВИЗНАННЯ ДОКАЗІВ
НЕДОПУСТИМИМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

67

CONTENT

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Yavorska N., THE PLACE OF THE SOCIAL FUNCTION OF THE STATE IN THE SYSTEM OF STATE FUNCTIONS	12
--	-----------

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

Kritsak I., REFORMING THE PENAL SYSTEM OF UKRAINE: MAIN GUIDELINES IN THE LIGHT OF A SPIRITUAL AND VALUE APPROACH	30
--	-----------

Stepanyuk A., THE RIGHT TO LIFE AND FORCED FEEDING OF PERSONS DEPRIVED OF LIBERTY	39
--	-----------

Shinkarov Y., ON THE APPLICATION OF SPECIAL PRINCIPLES OF SENTENCING WHEN SENTENCING FOR AN ACT UNDER PART 1. ART. 152 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE	47
--	-----------

CRIMINAL PROCESS AND FORENSICS; FORENSIC EXPERTISE, OPERATIVE AND INVESTIGATIVE ACTIVITY

Burdol V., THE CONCEPT, ESSENCE AND IMPORTANCE OF ENSURING THE SAFETY OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS	58
--	-----------

Holubov A., ON THE ISSUE OF MORAL AND ETHICAL NORMS AS THE BASIS OF CRIMINAL PROCEEDINGS	66
---	-----------

Tsimura Y., A MODERN VIEW ON THE GROUNDS FOR RECOGNIZING EVIDENCE AS INADMISSIBLE IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE	75
---	-----------

ЖУРНАЛ
JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 3(29)/ 2024

BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 3(29)/ 2024

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Голубов А. Є.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.

Надруковано з готових, редагованих макетів в друкарні ФОП «Кандиба Т. П.»	Підписано до друку 26.08.2024. Формат 60x84/8. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 9,76 Зам. № _____
--	---

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 5263
від 20.12.2016.

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24

ISSN 2523-4552

9 772523 455001

03